

Batı Basınından Osmanlı Devleti'ne Yaklaşımlar ve Osmanlıların Bu Yaklaşımlara Tepkileri

Approaches of the Western Press toward the Ottoman State and Reactions of the Ottomans to These Approaches

Memet Yetişgin*

Özet

Modern zamanlarda gittikçe güçlenen basın, özellikle gazeteler, devletlerin içeriden ve dışarıdan gelişen olaylarını yakından izlemeye ve bu olayların seyrini etkilemeye başlamıştır. Avrupa basını on yedinci asırdan itibaren halkı etkilemeye başlamıştır. On sekizinci asırda gelişimini sürdüren gazeteler, on dokuzuncu asırda hükümet işlerini, toplumsal gelişmeleri, kültürel, askerî ve ekonomik faaliyetleri sürekli ve başarılı bir şekilde izlemiştir. Günlük, haftada birkaç günlük, haftalık, ayda birkaç günlük ve aylık yayınları ile gazetelerin sütunlarından okuyucularına iletilen bilgiler, haberler, yorumlar ve analizler kamuoyunun şekillenmesini sağlamıştır. İdarecilerin işleri gazetecilerin yayınları ile kolaylaşmış veya çoğunlukla olduğu gibi daha da zorlaşmıştır. Avrupa basınının Osmanlı idaresine yönelik yayınları genellikle olumsuz, ağır eleştiriler ve suçlamalar içermiştir. Bu tür zararlı yayınlara karşı mücadele eden Osmanlı hükümeti batı gazetelerini yasaklamak, yalanlamak ve kendi görüşleri ile aydınlatmak yollarına gitmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Basın, Avrupa Gazeteleri, *The Times*, Türkler.

Abstract

The rising press in modern times, and especially newspapers, started to follow and affect the events taking place in states, in a national and international basis. European press started to affect people in the seventeenth century, and newspapers, developing in the eighteenth century, successfully pursued governmental affairs, communal developments and cultural, military and economical activities in the nineteenth century. Information, news, opinions and analyzes presented in publications, which came out daily, few days a week, weekly, few days a month and monthly, helped to shape public opinion. Such publications have made rulers work either easier or more difficult. Publications of European newspapers concerning the Ottoman administration had generally been negative and contained heavy critics and accusations. In

---

* Doç. Dr., KSÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: memyet@yahoo.com

order to fight against these 'harmful' publications, the Ottoman government attempted to prohibit them, deny allegations, and present their own views.

Keywords: Ottoman State, Media, European Newspapers, *The Times*, The Turks.

Giriş

Bilgi, düşünce ve fikirlerin yazı ile anlatımı insanlık tarihinde çok eskilere dayanmaktadır. Tarihin yazının bulunuşu ile başlatılması, yazılı materyallerin önemini açıklamaktadır. İlk yazı Sümerler tarafından milattan önce 3500'lerde bulunmuş, kil tabletler üzerine kazınan yazı, Mısır'da papirüsler üzerinde kolay ve hafif hale gelmiş, Fenikeliler alfabe formunda yazıyı olgunlaştırmıştır. Yazı uzun asırlar el ile çoğaltılarak yazılmış, Çin'de ilk ilkel baskı usulü keşfedilmiştir. Tahta harfler üzerine mürekkep dökülmesi ve onun üzerine kâğıdın bastırılması ile elde edilen baskı yöntemi 1440'larda Alman J. Gutanberg'in bu metodu geliştirerek, harfleri metalden, baskı işlemini de mekanik bir kol yardımı ile sürekli hale getirmesi ile modern matbaa doğmuştur.

Yazı yoluyla halkın bilgilendirilmesi Roma imparatoru Julius Caesar (M.Ö. 100—M.Ö. 44) zamanında önemli kayıtların devlet binalarına asılarak halkın bilgi edinmesine çalışması ile başlamıştır. Rönesans döneminde tüccarların, bankacıların ve diğerlerinin yaptıkları işlerde birbirini bilgilendirmek üzere haber kâğıtları düzenlemeleri ile yazılı belgelerin haber ve bilgi değeri taşıması yolunda önemli bir aşama kaydedilmiştir. On altıncı asır başlarında basılan ve günümüze kalan ilk gazete benzeri süreli yayınların yayınladığı Avrupa'da, on yedinci asırda gazete basımı gerçekleşerek süreç ileriye doğru ilerlemiş, on sekizinci asırda haftalık, haftada birkaç günlük ve günlük gazeteler devlet ve toplum hayatında etkili olmaya başlamıştır. Gazeteler yanında coğrafya, doğa, tarih ve sportif içerikli dergiler yayın hayatında yer etmiştir.

Günlük siyasî, ekonomik, kültürel ve askerî konularda gittikçe önem kazanan gazetelerin devlet ve toplum üzerindeki etkileri gelişerek devam etmiştir. On yedinci asrın başlarında gazeteler “göreceli olarak olgunlaşmış batı basım kültürünün ürünü” olarak belirmişler ve “tüm Batı medeniyeti geleneğini şekillendirmeye” başlamışlardır.¹ Venedik'te “halka son haberleri duyurmak için basılan mevkutenin fiyatı bir ‘Gazetta’ yani bir metelik” kabul edilmiş ve bu ifadeden günümüz “La Gazette” yani “Gazete” adı türemiştir. En eski gazete 1609 tarihinde çıkarılan ve bazı nüshaları günümüze kadar kalan haftalık “Relation” ile “Aviso” gazeteleri olmuştur. Hollanda, Fransa, Almanya ve İsveç gibi ülkelerde gazeteler gittikçe yaygınlaşmıştır. İngiltere'de 1702'de *Daily Courant* ile günlük gazetecilik başlamış; İngilizler kendi halkını “bilgilendirme,

¹ Hana Barker, *Press and The Public Sphere in Europe and America, 1760-1840*, Cambridge, Cambridge University Pres, 2002, s. 1-3.

eğlendirme ve tartışmalarını derinleştirme” yolunda önemli mesafe kat etmiştir. Basının artan önemine karşı, basına yönelik ilk sansürler de hükümet ve krallarca uygulanmaya başlanmıştır. Prusya Kralı Büyük Frederich, “Basın özgürlüğü diye bir şey” olmadığını, ancak “basın utanmazlığı” olduğunu, buna karşı da şiddetli tedbirler alınmasını önermiştir. İngilizler genellikle basın özgürlüğü taraftarı olmuşlar, John Locke’un da etkisiyle 1695’den itibaren sansürü tamamen kaldırmışlardır.²

On sekizinci asır sonlarına doğru buhar gücü ile çalışan gemi ve trenlerin ulaşım alanında yarattığı hız, telgrafın keşfi ve kıtalararası telgraf hatlarının döşenmesi gazetecilik sektörüne son derece olumlu katkılar sağlamıştır. Ülke içerisinde ve dışarısında haber değeri olan her şey kısa sürelerde gazetelerin sütunlarında yer ettiği gibi ülkenin ve kıtanın uzak diyarlarına gazetelerin dağıtımı az zaman içerisinde gerçekleşerek geniş halk kitleleri gazeteler yoluyla bilgilenmeye başlamışlardır. Halkın fikirleri ve dünya görüşleri gittikçe aratan bir şekilde gazeteler tarafından şekillendirilmiştir.³ 1830’da Fransız Kralı X. Charles’ın basına sansürü ağırlaştırması ve özgürlükleri kısıtlayan kararlar çıkarılması duyulur duyulmaz gazetelerin manşetlerine taşınmıştır. *National*, *Moniteur* ve *Bulletin des Lois* gibi gazetelerin büyük tepkisi ve halkı etkilemesi “hızlı ve geniş çaplı bir devrimi” doğurmuştur. Kralın aldığı kararları sansürden öte varlıklarına ve mülklerine bir saldırı sayan gazete patronları ve gazeteciler bu kararlara karşı cesaret ve dayanışma içerisinde amansız bir karşı koyum başlatmışlardır.⁴

Gazeteler devletlerin, siyasî partilerin ve halka ulaşmak isteyen her kişi ve gurubun dili olmuş, siyasî, ekonomik ve kültürel çıkar çatışmalarının sürdürülmesine katkıda bulunmuşlardır. Avrupa ve Amerika’da on sekizinci asır sonlarına doğru günlük gazeteler olgun bir seviyede yayın hayatını sürdürmeye başlamışlardır. Bu bağlamda İngiliz *The Times* gazetesi 1785’te başladığı yayın hayatını uzun asırlar sürdürme başarısını göstererek bu güne kadar gelmiş, yayımlandığı dönem için önemli bir arşiv değeri kazanmıştır.

Tarihçiler için önemli kaynaklar arasına giren gazeteler, tarihçinin anlamaya çalıştığı olaylar hakkında zaman zaman kendi siyasî çizgilerine uygun yanlı, abartılı veya gizleyici bir üslup kullanmış olsalar da yazdıkları haber, yorum ve analizler önemli bilgiler içermektedir. Gazetelerin olaylar hakkında bazen abartılı, yanlı ve görmeyen gelici olmaları dahi tarihçinin olay hakkında bilgi ve

---

² Orhan Remzi Yüregir, *Gazete ve Gazeteci: Gazete Okuyucusunun Kitabı*, Ankara, Mars Matbaası, 1969, s. 11-19; Mick Temple, *British Press*, Berkshire, GBR: Open University Press, 2008, s. 4-5. Yüregir’e göre Şair Milton 1644’te “Bir insanı öldürmek, şuurlu bir yaratığı yok etmek demektir. Fakat değerli bir basılı yazıyı baskı altında tutmak bizzat şuur yok etmektir” diyerek sansüre olan tepkisini belirtmiştir.

³ Paul Fesch, *Constantinople: Aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, New York, Leonox Hill, 1971, s. 29.

⁴ “History of the French Revolution of 1830,” *London Journal*, 7: 163 (April 1848), s. 78.

görgüsünü geliştirmede önemli katkı sağlamaktadır. Her ciddi gazete dönemi için birer arşiv niteliğindedir. Tarihi olayların resmî çevrelerde, halk üzerinde, kurumlar arasında ve olayla ilgili tüm şahıslar üzerinde doğurduğu etki ve tepkileri anlamada gazetelerin haber, yorum ve analizleri son derece önemlidir. Her ne kadar resmî veya yarı-resmî gazetelerin haber ve yorumlarının devlet arşivlerinin açılması ve belgelerin ortaya çıkmasından sonra birinci el kaynak olma özelliğini yitirdikleri ve ancak özel gazetelerin yazdıkları “olayların ülkenin geniş çevrelerinde yaptığı etkileri ve uyandırdığı tepkileri” içermeleri nedeniyle birinci el kaynak olma özelliğini korudukları⁵ iddiasında bulunulmuş ise de her tür gazetenin tarihi olayların sıcaklığı içerisinde kaleme alınmış olması tarihçilere birçok ipucu veren birinci el kaynaklar olduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir.

Avrupa gazeteleri genellikle “özgür dünya”nın düşünce özgürlüğünü dile getirmede etkili bir seyir izlemekle gurur duyduklarını, hürriyet ve serbestliğin koruyucusu olduklarını iddia etmişlerdir. Çoğunlukla resmî baskılardan uzak, hür teşebbüs sahibi gazete patronlarının malı olan gazeteler, her ne kadar hükümet ve belli siyasî ve çıkar gurupları ile işbirliğine giderek onların hizmetinde rol oynamış olsalar da, genellikle özerk yapılarını korumuşlardır. Yalnız bir nokta vardır ki o da modern Avrupa medeniyetinin gelişiminde önemli katkıları olan öncü ve girişimci kimselerin rolüdür. Bu kimseler özel teşebbüs sahibi kimselerdir ki bunlar arasında şirket yöneticileri, fabrikatörler, kâşifler, gazete patronları, edebiyatçılar, şairler, ilim adamları ve benzeri birçok kimse yer almaktadır. Bunların girişim ve çabaları genellikle devletler tarafından askeri, siyasî ve ekonomik olarak desteklenmiştir. Bir bakıma özel girişimci ve öncü kimse ile devlet çıkarları gereği işbirliğine gitmiştir. Bu da “resmî” ile “özel” arasındaki farkın bir oranda gözden kaybolmasına yol açmıştır. Buradan hareketle Avrupa gazetelerinin “özel” ve “özerk” olmalarına rağmen resmî çevrelerden çok farklı bir tutum izlediklerini söylemek zordur. Dış siyaset söz konusu olunca bu farkı görmek daha da zorlaşmaktadır.

On dokuzuncu asır boyunca Avrupa basını Osmanlı Devleti içerisinde gelişen olayları geniş olarak konu etmiştir. Batı ile Osmanlı ilişkisini, Batı'nın Osmanlı'ya bakışını sayfalarına taşımıştır. Çoğu zaman bu taşıyış Batı ile Doğu arasındaki “güç, üstünlük ve değişik derecelerde hegemonya ilişkilerinin” ifadesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Batıda Doğu hakkında bilgi, izlenim, duygu ve düşüncelerin şekillenmesini Oryantalistlerin yazıları sağlamıştır. “Sadece Doğu'da olabilmenin” ve Batının gücünün himayesinde Doğuya gelenler Doğunun tarihi, arkeolojisi, kültürü, ırkları ve her alanında rahatlıkla kalem oynatabilmişlerdir.⁶ Osmanlı Devleti'nin Batıya tanıdığı kapitülasyon hakları, içine düştüğü zayıflık ve içerisinde yabancılara tanınan serbestlikler göz önüne

⁵ İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s. VIII.

⁶ Edward W. Said, *Orientalism*, New York, Vintage Books, 1979, s. 5-8.

alındığında, batılı yazar ve çizerlerin Osmanlıya dair yazım alanındaki hareket sahaları oldukça geniştir. Bu durumu iyi değerlendiren Avrupa gazeteleri on dokuzuncu asırda Osmanlı ile ilgili her türden yazılara yer vermişlerdir.

Avrupa basınında Osmanlı kurum ve kuruluşları sürekli irdelenmiştir. Ticari ve ekonomik hayatta Osmanlı Devleti'nin "iyi niyet, tolerans ve misafirperverliği" övülmüştür. Bir gazeteci Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri ülkede "ticari yasaklamaların" görülmediğini aksine "ticarete sınırsız özgürlük" hâkim olduğunu yazmıştır. Ticarete yasaklamaların olduğu yerlerde problemler ortaya çıktığını, buralarda ticaretin "sürekli tehlike ve alarm kariyeri" haline geldiğini belirten yazar, bu tür sıkıntıların Osmanlı'da görülmediğini iddia etmiştir.⁷

Güçlü, üretken ve derin Alman araştırmacılarının Doğu hakkındaki bulgularına rağmen⁸ Almanların bu güçlerini pratiğe dönüştürmeleri zaman almıştır. Avrupa basını içerisinde Fransız ve İngiliz basını daha etkili rol oynamıştır. Bunda Fransa'nın siyasî olduğu kadar, edebî ve kültürel üstünlüğü önemli iken, İngiltere'nin uluslararası askerî ve siyasî üstünlüğünün etkisi görülmüştür. Her iki devlet de on dokuzuncu asır boyunca bazen -Napolyon Bonapart'ın Mısır işgali (1798-1801), Navarin baskını (1827), Cezayir'in işgali (1830), İngiltere'nin Kıbrıs ve Mısır işgalleri yanında Ermeni meselesindeki tutumu, vb. hallerde- Osmanlı ile ters düşerken, diğer zamanlarda genellikle iyi ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Avrupa gazeteleri ülkelerinin Osmanlı ile siyasî ilişkilerine bağlı bir şekilde Osmanlı hakkındaki haberlerini övgüsel veya yergisel olarak vermişlerdir. İyi ilişkiler sırasında çoğunlukla daha az eleştirel ve suçlayıcı yazılar yer alırken, ilişkilerin düşmanca olduğu dönemlerde acımasız eleştirileri ve saldırgan yazıları sütunlarına taşımışlardır. Ancak bir nokta vardır ki Avrupalı gazetecilerin Osmanlıya karşı önyargılı ve taraflı ruh halleri bir yana bırakılırsa, bu kimselerin Osmanlı ile bağlarının olmaması, dışarıdan kimseler olmaları nedeniyle yazılarında tarafsızlık anlayışı çerçevesinde bir değer de oluşmuştur.

On dokuzuncu asırda Avrupa basınına yükselişini sürdürerek, kamuoyunu yönlendiren dördüncü bir güç haline gelmeyi başarmıştır. Avrupa basın yoluyla ekonomik, sosyal, kültürel, ticari, siyasî ve askerî alanlarda, gerek kıta ve gerekse de dünya ile ilgili geniş ve güncel bilgilere ulaşabilmiştir. "Bilgi güçtür"

---

⁷ David Ross, *Opinions of the European Press on the Eastern Question*, London, 1836, s. 3-9. Yazara göre küçük miktarda gümrük resmi öndikten sonra her türden ürün rahatlıkla Osmanlı pazarlarına girebilmektedir. Ekonominin ve üretilen ürünlerin her türlü Osmanlı ülkesinde ticaret imkânı bulabilmektedir. Yabancıları korumak için kapitülasyonlar çerçevesinde ticari haklar yanında hukuki haklar tanınması Osmanlı'nın antik Yunan ve Roma'da dahi görülmeyen benzerine az rastlanır bir cömertliğinin ve misafirperverliğinin göstergesi idi. "Misafirperverlik Türkiye'de adına yakışır şekilde geniş ve asil" idi.

⁸ Ross, *Opinions of the European Press on the Eastern Question*, s. xxii-xxiii.

anlayışından yola çıkarak bu bilgilenme Avrupalıya kendi ülke ve kıtaları kadar, başka ülke ve kıtalar hakkında yorum yapma ve karar verebilme gücünü kazandırmaya başlamıştır. Avrupa resmî ve siyasî çevreleri kadar halk da uluslar arası ilişkilerde hükümetlerini etkileyecek bir kamuoyuna sahip olmuş, hükümetlerin basını yönlendirmeye çalıştığı kadar, basının yarattığı kamuoyu hükümetleri yönlendirmeye veya en azında etkilemeye başlamıştır.

Avrupa basınının, özellikle İngiltere’de yayınlananların, Osmanlı çıkarlarına arka çıkar bir vaziyet aldığı dönemlerden birisi 1830’lardır. Bu dönemde Mehmet Ali Paşa ayaklanmasına karşı çaresiz kalan Osmanlı Devleti’nin büyük devletlere müracaatla destek istemesi, Mehmet Ali yanlısı Fransızların, konunun ciddiyetini kavramada yetersiz kalan İngilizlerin desteği reddetmesi ve ancak “ezeli düşman” Rusya’nın destek vermesi sonucu oluşan atmosferde Rusya’nın kazandığı siyasî, diplomatik ve askerî avantajlar İngilizleri ürkütmüştür. İngilizler kendi ekonomik ve emperyalist çıkarlarının tehlikede olmasından korkarak Osmanlı ile yakınlaşma yolları aramaya başlamıştır. Dönemin dışişleri bakanı Lord Palmerston konunun araştırılması için İstanbul’a David Urquhart’ı göndermiştir. Urquhart’ın uzun yıllar Osmanlı ülkesinde araştırma, inceleme ve gözlemleri sonucu kaleme aldığı yazılar, yayınladığı gazeteler ve kitaplar İngiltere’nin Osmanlı hamiliğine yanaşmasına yardımcı olmuştur. Urquhart, Türk boğazlarına yerleşecek ve burasını kontrol altına alacak bir Rusya’nın İngilizlerin Akdeniz ve Hint ticaretine zarar vereceği tezinden yola çıkarak, bir an önce İngiliz donanmasının Kara Deniz’e gönderilerek hem Kafkaslarda ve hem de Karadeniz’de Rusya’ya karşı mücadele edilmesini önermiştir. Önerisi kabul edilmeyince İngiltere’ye dönmüş ve kalemiyle İngiltere’nin Osmanlı yanında Rusya’ya karşı işbirliği yapmasını destekleyen yazılar yazmıştır. Bu amaçla *Portfolio* adında bir gazete yayınladığı gibi İngilizlerin önde gelen gazetelerinden *The Times*, *The Standard*, *The Mornign Chronicle* ile süreli yayınlarından *The Edinburg Review*, *The Quarterly Review* dergilerini kendi görüşleri doğrultusunda yayınlar yapmaya ikna etmiştir.⁹ Osmanlı Devleti aleyhtarı kaleme alınan kitapları eleştiren *The Quarterly Review* makaleleri uzun süre Türklerin Batı’da daha doğru anlaşılması için yazılar yayınlamıştır. “State and Prospects of Turkey” adlı makalede derginin yazarı “Halkın Türk İmparatorluğu’nun şartları ile ilgili bilgilerini tam geliştirmeden onlarla tam

⁹ G. H. Bolsover, “David Urquhart and the Eastern Question, 1833-1837: A Study in Publicity and Diplomacy,” *The Journal of Modern History*, viii/4 (December 1936), s. 457. Urquhart’a göre İngiltere her yıl Rusya’dan 4 milyon *pound* ithalat yapmakta, buna karşılık 2.3 milyon *poundluk* ihracat yapabilmektedir. Osmanlı Devleti ile ise 2.7 milyonluk ihracat ve 800 bin *poundluk* ithalat yapmaktadır. Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirecek ve ithalatını artıracak olursa Türkiye’nin zengin olacağını, Türk-İngiliz dostluğunun da kurulacağını bu sayede Rusya’nın güneye inmesinin önünün alınacağını savunmuştur. Ayrıca Türkiye’nin reformlar yoluyla “güçlü ve sağlıklı” bir devlet olacağına inanmıştır.

karşılaşmanın mümkün olamayacağını” vurgulamıştır.¹⁰ Dönemin İngiliz basını Osmanlı Devleti'nin çöküntü içerisinde olduğunu kabul etmekle birlikte Rusya'nın bu çöküşte doğacak boşluğu doldurmasının İngilizlerin müstemlekelerinde, özellikle Hindistan'da ciddi kayıplara yol açacağını kabullenmiştir. Çöküşü önlemek için de İngiltere'nin gerekirse askerî tedbirlere başvurabileceğini savunmuştur.¹¹

Avrupa'da Osmanlı aleyhtarı gazetelere ve yayınlara, Osmanlı'dan ayrıcalıklar elde eden veya bağımsız devlet olan Balkanlı milletlere ait olanlar da eklenmiştir. 1880'lerde sadece Belgrad'da birçok Sırp gazetesi Türk hâkimiyetine karşı eski düşmanlıkları canlı tutan yayınlar yapmaktaydı. Diğer taraftan “Güçlü ve çalışkan” Bulgarlar büyük bir gayretle kendilerine gelecek hazırlamaktaydı.¹²

Avrupa basınının Osmanlıya yönelik tutumu geleneksel Avrupa ön yargılarından tam sıyrılamamışlığın gölgesinde kalmıştır. Türklerin asırlarca Avrupa kıtasında geniş topraklar üzerinde mülkleri ve siyasi hâkimiyetleri olsa da Avrupa'da yabancı gibi görülmesi ve bunun bir “sorun” olarak algılanması basının Osmanlı hakkındaki yazılarında kendisini hissettirmiştir. Çoğunlukla Osmanlı aleyhtarlığı içeren yazıların yanı sıra Türkleri yakından tanıyan ve Osmanlı ile olumlu politikalar izleyen ülkelerin basınında daha az ön yargılı ve olumlu yazılar da yayınlanmıştır. Osmanlılar kendileri hakkında çıkan ve özellikle karalama siyasetine alet olan batı basınına karşı yasaklamalar, düzeltmeler ve kendi kalemlerini oluşturma yollarına gitmiştir. Avrupa basınına karşı belki en güçlü cevap Osmanlı ülkesinde gazeteciliği geliştirmek, gazetecilik önündeki engelleri kaldırmak ve basın yoluyla ülke meselelerini halka olduğu kadar Avrupa kamuoyuna da sunacak olgun bir yayıncılık anlayışı yaratmak olabildi. Fakat Osmanlı gazeteciliği geri kalmıştı. 1860'lara kadar resmî *Takvim-i Vekayi* ile yarı resmî *Ceride-i Havadis* çıkarılabiliyordu. Bunların tirajları sınırlı sayıda kaldığı gibi, 1860'larda yaygınlaşan gazetecilik de sansür, baskı ve kısıtlamalar ile doğal gelişimini tam sağlayamasa da II. Abdülhamit devri sıkı kontrol, sansür ve yasaklama devri olmuştu.

Osmanlı Devleti'nde ilk gazetecilik girişimi Fransız olağanüstü elçi M. Verninac'ın III. Selim devrinde Fransa'dan getirdiği gazete benzeri bir gazete çıkarmaya çalışması ile gerçekleşmiş, ancak düzenli bir yayın sürecine girilememişti. Ülkede gerçek gazeteciliğin gelişimi bir Fransız olan M. Alexander Blacque'e borçluydu. İzmir'de 1825'te *Spectateur de L'Orient* gazetesini çıkaran Blacque, gazetenin ismini *Courier de Smyrne*'ye çevirerek düzenli çıkmasını sağlamıştı. “Tüm Avrupa gazeteleri kör bir heyecanın haykırmasıyla Yunan ayaklanmasını alkışlayıp, tüm dünyanın Türklere karşı haçlı seferine çıkması

¹⁰ “Papers Relating to Administrative and Financial Reforms in Turkey, *The Quarterly Review*, 3: 222 (April, 1862), s. 358.

¹¹ Ross, *Opinions of the European Press on the Eastern Question*, s. vi-ix.

¹² Fesch, *Constantinople: Aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, s. 12-20.

düşüncesini kışkırtırken, *Courier de Smyrne* tek başına Babiâli'nin hak ve çıkarlarını savunmuştu.”¹³ Sultan II. Mahmut tarafından İstanbul'a çağrılan Blacque 1831'de burada önce Fransızca *Moniteur Ottoman*'ı çıkarmıştı. Daha sonra adeta bu gazetenin Türkçesi olan *Takvim-i Vakayı*'yi çıkarmıştı. Gazeteye büyük önem verilmiş, Blacque'in danışmanlığında, imparatorluk tarihçisi (vakayinüvist) gözetiminde, özel bir gurubun çalışması ile çıkarılmaya başlanmıştı. Gazete Avrupalı bazı delegelerin entrika ve eleştirilerine rağmen II. Mahmut'un iradeli tutumuyla yoluna devam etmişti. Bu arada İzmir, İstanbul ve imparatorluğun başka yerlerinde Fransızca ve yerel dillerde gazeteler çıkarılmış, bunların sayısı 30-40'ı bulmuştu. *Ceride-i Havadis* 1840'ta diğer bir Türkçe gazete olarak yayın hayatına başlamıştı. Ubicini'ye göre gazetelerin görevi “Türkiye'ye karşı dürüst” olmaktı. “Yanlışları kapatmak, hayalleri desteklemek, doğruları eğmek” yerine “Türkiye'nin yanlışlarını ve bu yanlışların nedenlerini dürüstçe ortaya koyarak onu yeniden güçlendirmek, kamuoyunu yanlış yönlendirmek yerine aydınlatmak” idi. Ancak bu yolla “Türkiye korunup yeniden restore” edilebilirdi.¹⁴

II. Mahmut'un yenilikleri ve çabaları varlığını koruyarak, imparatorluğun değişimine yol açmış, yenileşme çabaları onun ölümünden sonra da devam etmiştir.¹⁵ Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde gazete çıkarımı yaygınlaşmış, 1866'da sadece İstanbul'da çıkarılan gazete sayısı 36'ya ulaşmıştır. Bunların dışında İstanbul'da dört Fransızca, bir Almanca, bir İngilizce ve bir İtalyanca gazete çıkarılmıştır. Hükümet taşrada da önemli vilayet merkezlerinde birer gazete çıkarılmasını desteklemiştir.¹⁶

Avrupa Gazetelerinin Osmanlı Devleti Hakkındaki Yayınlarının Değerlendirilmesi

Batılı gazetecilerin ve gazetelerinin Osmanlı lehinde veya aleyhindeki yazı ve yorumlarının şeklini ve yönünü çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin iç ve dış ilişkilerinde izlediği siyasi anlayış belirlemiştir. Osmanlı siyaseti içeride azınlıklara, dışardan da Avrupa ekonomik, siyasi, politik ve kültürel isteklerine uygun ise genellikle lehte yazı, yorum ve analizler yapılmıştır. Ancak içeriden ve dışarıdan gelişen olaylara yönelik hükümetin aldığı karar ve gösterdiği davranışlar azınlıklara ve Avrupa devletlerinin çıkarlarına dokunduğunda çoğunlukla aleyhte yazılar yazılmıştır. Bu bağlamda 1848 Macar Mülteciler

¹³ M. A. Ubicini, *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire; the Reformed Institutions, Army, Navy*, translated by Lady Easthope, London: John Murray, 1856, s. 246-247.

¹⁴ Ubicini, *Letters on Turkey*, s. 247-253.

¹⁵ A. Ubicini, *La Turquie Actuelle*, Paris: Librairie de L. Hahette, 1855, s. i-ii.

¹⁶ Fesch, *Constantinople: Aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, s. 33-35. Yazar'a göre Abdülaziz'in saltanatının sonuna doğru İstanbul'da 47 gazete çıkarılmaktaydı. Bunların 13'ü Türkçe, biri Arapça, 9'u Grekçe, 9'u Ermenice, 3'ü Bulgarca, 2'si Yahudice, 7'si Fransızca, 2'si İngilizce ve birisi Almanca idi.

Meselesi, 1853-1856 Kırım Harbi, 1856 Islahat Fermanı ve 1876 Kanun-u Esasi'nin ilanı gibi olaylar hakkında genellikle olumlu yayınlar yapılırken, 1875 dış borç bunalımı, 1876 Bulgar Ayaklanması ve 1895-1896 Ermeni olayları sırasında ise aleyhte yazılar ağırlık kazanmıştır. Bu yazılar Avrupa devletleri içerisindeki siyasetin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Liberal (The Whig) Gladstone'un Bulgar Ayaklanması sırasında Osmanlı aleyhtarı ve Türk düşmanlığı içeren yazıları sayesinde halkın büyük kısmı Liberallere meylederken, Rusların İstanbul yakınına kadar gelerek Osmanlı başkentini tehdit etmelerine karşı Disreali'nin Muhafazakar (The Tory) hükümetinin aldığı önlemler ve sonradan Berlin Anlaşmasında İngilizlerin istediklerini elde etmesi Muhafazakar kesimin kendi ülkelerinde daha fazla oy ve popülarite kazanmasını sağlamıştır.¹⁷

Urquhart'ın *Türkiye ve Onun Kaynakları* başlıklı eseri Osmanlı "toprak bütünlüğünün korunması" fikrini destekleyip, batıda "merkeziyetçi" idarelerin bireylerin ve toplulukların her türlü ihtiyacını göz ardı ederek tek tip uygulamalara maruz bırakmasının aksine Osmanlı Devleti'nde her kesimin kendi değerleri içerisinde saygı gösterildiğini yazması¹⁸ batı kamuoyunu yeterince etkilememiştir zira batıda yazılanların büyük kısmı Osmanlıya yönelik önyargılarla kaleme alınmıştır. Azınlıkların Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırısının önemli nedenlerinden birisi batı basınında yayınlanan yazılar ve bu yazılara inanan kesimlerin dağarcığında şekillenen düşüncelerdir ki bu düşünceler ayaklanmalara ve ayrılıkçı fikirlerin eylem sahasına inmesine yol açmıştır. Her fırsatta Türkler ile Hıristiyanlar arasında bağ kuran yabancı yazarlar çoğunlukla Hıristiyanların "daha üretken" ve "daha medeni" olduğu iddiasını tekrarlamıştır. Osmanlı idaresi altındaki Hıristiyanların "Türk boyunduruğundan" kurtarılması düşüncesini yaymışlardır. 1885'teki bir makale Balkanların geleceğinin Bulgarlar elinde olduğunu iddia etmiştir.¹⁹

Osmanlı Devleti aleyhtarı Avrupa basınına yayınlarına yönelik tepkiler vakanüvislerin kalemlerine yansımıştır. 1845'te oldukça ciddi ve yerinde bir davranışla imar meclisleri oluşturulmaya çalışılırken, Avrupa gazetelerinden *Pres* nâm gazetesinin bu husustaki yazısı "şâyân-ı dikkat" olmuştur. Gazete imar meclisleri ile ilgili çalışmaları "komedyâ" olarak nitelemiştir. Yapılan işleri "şark usûlü çok laf az iş" olarak ilan etmiş, mübalağalı bir durum olarak göstermiş ve Avrupalı elçilerin bunlara karnının tok olduğunu belirtmiştir. Bu durum Avrupa gazetesinin Osmanlı hükümetince alınan kararları ve çalışmaları ciddiyetten uzak görmesi yanında iyi şeyler yapılmasını baltalama çabaları olarak görülmüştür.²⁰

¹⁷ "The Newspapers for April 1880," *Quarterly Review*, 149: 298 (April 1889), s. 560.

¹⁸ Ross, *Opinions of the European Press on the Eastern Question*, s. 11-13.

¹⁹ Edward Channing, "Bulgaria and Bulgarians," *Science*, volume 6, no. 140 (October 9, 1885), s. 303-306.

²⁰ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'aniüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, cilt 6, 7, 8, İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 1209-1210.

Osmanlı Devleti ulusal, azınlık, yerel ve yabancı gazetelerde yazılanlar hakkında her zaman hassasiyetini göstermiştir. Basının hükümet, kurumlar ve hükümet işleri ile ilgili yanlış ve zararlı yönlerini önlemeye çalışmıştır. Bu amaçla 1867'de dışişleri bünyesinde bir Matbuat Büro'su açılmıştır. Her ne kadar bu dönemde basına yönelik sansür uygulanması eleştirilmişse de basının da sorumsuz ve haksız yazıları yayınlaması olması-gereken doğruları zedelemiştir. Girit ayaklanması nedeniyle Rum ve Ermeni gazetelerinde hükümet karşıtı yazılara rastlandığından bu tür yazıları yazarlar hakkında işlemler yapılmıştır. Basına sansür uygulamaları sıkılaştırılmış, basına yönelik “keyfi yönetim uygulanırken, tedirgin etme eylemleri de uç noktasına” varmıştır. Basının hükümeti övmesi istenmiş hatta bunun için baskı yapılmıştır.²¹ Gerek ülke basınında ve gerekse de Avrupa basınında hükümet için zararlı sayılan yazıların yazılmasına karşı önlemler alınmaya çalışılmış, özellikle Abdülaziz'in son zamanlarında ve II. Abdülhamit devrinde, aydınlatıcı bilgi yayınlama, yalanlama, sıkı sansür, baskı ve kalemleri satın alma politikaları izlenmiştir. II. Abdülhamit Avrupa basınına önde gelenlerine “pek çok abone yazılmak yahut aksiyonlarını satın almak yoluyla” kendisi aleyhinde yazılar yazılmasını engelleme yoluna gitmiştir. Bu gazeteler arasında *The Times*, *Le Temps*, *Kölnische Zeitung*, *Chicago Tribune*, *Neue Freie Presse* ve *Journal de Débats* gazeteleri yer almıştır.²²

Avrupa gazeteleri Osmanlı iç işlerini ve idarecilerini kendi ülke çıkarları doğrultusunda değerlendirmiştir. 1876'da ülke içerisinde ve dışarısında siyasî, ekonomik ve sosyal içerikli sıkıntılar arttığı bir dönemde Rus gazeteleri “Rus yanlısı” Mahmut Nedim Paşa hakkında olumlu yazılar yazarken, Rus çıkarlarına karşı gördükleri Mithat Paşa aleyhinde “sütunlar dolusu” yazılar yazmış, “Mithat” ismi dahi Rusya'da kötülenir olmuştur. Ruslar bu dönemde Hersek ayaklanması ile ilgili her türlü telgraf ve haberi gazetelerinde abartılı bir şekilde verirken, Türklerin, hemcinsleri olan Slavları katlettiği yalanları ve iftiralara Rus gazetelerini baştanbaşa doldurmuştur. Rusların bu derece Osmanlı aleyhtarı olmasında kendi içlerinde “Nihilist” gurup olarak ortaya çıkan ve Rusya'da ihtilaller planlayan militan örgütlerin verecekleri zararı en aza indirmek, iç meselelerini “Doğu Meselesi” ile örtmek amacı yattığı iddia edilmiştir.²³

Rus *Novoye Vremya* gazetesinin 1880'de İngiliz Liberal hükümetinin seçimi kazanarak Gladstone'un başbakanlığa gelmesi ile ilgili kaleme aldığı makale, Osmanlı ülkesindeki yönetim, azınlık ve dış ilişkiler ile ilgili yabancı görüşlerini

²¹ K. Yust, *Kemalist Anadolu Basını*, hazırlayan Orhan Koloğlu, Ankara, ÇGD Yayınları, 1995, s. 8. Yust'a göre bu dönemde din adamları da basına karşı tavrı koymuş, “İslam dini ve Kur'an'ın elle yazılmayıp, basma olan kitap ve gazeteleri haram ilan ettiğine dair halkı inandırmaya çalışmıştır.”

²² Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuyunda Milli Mücadele*, s. 5-6.

²³ Ahmet Saib, *Nereye Gidiyoruz?: Maazi Hal ve İstikbâl*, İstanbul, Gayret Kütüphanesi, 1327, s. 183.

ve yabancıların bu konuda kendi aralarındaki rekabeti yansıtmaması bakımından önemlidir. Gladstone'un seçilmesi Balkanlı milletlerce coşku ile karşılanmış ve kutlanmıştır. Gazete Panslavizm için olumlu gördüğü seçimin sonucunu, Gladstone'un Avusturya'nın Balkanlardan uzak durmasını istediğini, Rusya'nın da İngiltere'nin Balkanlarda elini çekmesini beklediğini yazmıştır. Her ne kadar Gladstone'un hükümetinin "Doğu sorununun" çözümü için Rusya ile iyi ilişkide olacağı sanılsa da İngiliz çözüm önerilerinin "yabancı" olduğunu, Rusya'nın Balkanlardaki işlevinin "Slavlıktan" kaynaklandığını, İngiliz "tatlı sözlerinin" veya Alman "kandırmalarının" Slavlar için önem taşımadığının altını çizmiştir. Balkanlarda Rusya'nın tek başına "Türk boyunduruğuna" karşı mücadele ettiğini iddia etmiştir.²⁴

27 Kasım 1868 tarihli *Pall Mall Gazette* Bulgar kilisesinin kurulmasına dair geniş bir haberi sütunlarına taşımıştır. Burada Türklerin ya Bulgar milletinin sadık kalmasını sağlamak ya da Yunan "resmî" dinî çevrelerinin işlevini sürdürmelerine müsaade etmek seçenekleri ile karşı karşıya kaldığını ve sonunda Bulgarların isteklerini yerine getirmek zorunda olunduğu belirtilmiştir. Bulgarların küstürülmesinin Osmanlıların Avrupa'daki topraklarından "atılmasına" yol açabileceği vurgulanmıştır.²⁵ 22 Mart 1878 tarihli nüshasında ise Ayastefanos anlaşmasını konu edinen gazete, "sanılanın aksine maddelerin oldukça ağır" olduğunu, gerçek bir değerlendirme ile "Babıâli'yi Rusya'nın gerçek vassalı" haline dönüştürdüğünü, Bulgarların kendi prenslerini seçene kadar "tamamıyla Ruslaştırılacağı," Girit, Teselya ve Epir'in gelecekteki yapısının ne olacağına dair kararların buralarının Rus işgaline uğramadığı halde Rus istekleri doğrultusunda anlaşmaya katıldığını, Ermenilere yönelik alınan kararın Küçük Kaynarca Anlaşmasından (1774) beri Rusların "Hıristiyanları koruma" politikalarını sürdürmelerinin bir sonucu olduğunu vurgulamıştır.²⁶ Gazete izleyen günlerde yoğun olarak Rusya'nın yeni kazanımlarını, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını ve Osmanlı azınlıklarının durumunu konu alan yazılara yer vermiştir.

Ruslar Avrupa kamuoyunu kendi tarafına çekerek, Osmanlı üzerindeki emellerini gerçekleştirme yolunda sürekli olarak medyayı kullanmışlardı. "Rus matbua'âtı hakkımızda hâtır ve hayale gelmez müfteriyât neşr" etmişti.²⁷ Balkanlarda görev yapan Osmanlı memurları ve amirler sürekli takip ediliyor, bunların en ufak içtihadı, özellikle de kendi siyasetleri aleyhine gördükleri icraatları ağır eleştirilere maruz kalıyordu. Sancak dâhilinde Hıristiyanlara baskı, bazılarını İslam'a döndürmekle suçlanan Tultça sancakbeyi İsmail Kemal Bey aleyhinde karalama yazıları Fransızca gazete *Courrier d'Orient*'e geniş yer

²⁴ "The Newspapers for April 1880," *Quarterly Review*, 149: 298 (April 1889), s. 568-569.

²⁵ *Pall Mall Gazette*, 27 November 1968.

²⁶ *The Pall Mall Gazette: An Evening Newspaper and Review*, 22 March 1878.

²⁷ Ali Reşat Bey, *On Sekizince ve On Dokuzuncu Asırlarda Tarih-i Umumî ve Osmanî*, 3. Kitap, İstanbul, Mektebi-i Mülkiye Matbaası, 1336, s. 145.

tutmuştu. İsmail Bey gazeteye karşı dava açmış, fakat görevinden de istifa etmek zorunda kalmıştı.²⁸ Sadrazam Âli Paşa'nın deyimiyle Ruslar "riyâkar ve müzevirâne kelimeler ile hem Osmanlı Hıristiyanlarını ve hem de gerçek durumu bilmeyen ve politikalarda pislik menbaı olan gazetelerden öğrenen milyonlarca Avrupa halkını devlet-i aliyye aleyhine" döndürmeye çalışmışlardı.²⁹ Osmanlı Devleti 1875 ve 1876'da Bosna-Hersek ve Bulgar Ayaklanmaları ile Balkanlarda bunalım yaşarken, Rus basını, "özel organize edilmiş Slav Komitelerinin Hıristiyanların acılar çektiğine dair topladığı ve sağladığı" yayınlar ile Rusya'nın Osmanlı Devletine yönelik sert politika izlemesine yol açmıştı. Rus gazeteci Prince Meshcherskii Sırbistan'da Türklere karşı savaşan Rus gönüllüleri övmüş, bunları "Slav idealleri ve özgürlüğü" için "kendilerini kurban eden" kimseler olarak nitelemişti.³⁰ Panslav bir gazete olan *Russkii mir* Bulgarları "savaşta tüm beklentileri aştıkları" için selamlamıştı.³¹ İngiliz *Daily News* muhabiri MacGahan'ın Bulgar ayaklanmasını yerinde inceleyerek, gördüklerini gazetede yayınlaması ile İngiltere'de Osmanlı aleyhinde geniş çaplı bir nefret uyanmış, İngiliz devlet adamı Glatstone Osmanlılara yönelik ağır ithamlarda bulunmuştu.³² Bir Osmanlı tarihçisine göre Bulgar ayaklanması ile ilgili *Daily News* ve diğer Avrupa gazetelerinde çıkan mübalağalı yazıların gerisinde yanlı kaynaklar yatmaktaydı. Robert Kollejinde Bulgarca öğretmeni olan bir Bulgar'ın *Daily News* gazetesine verdiği mübalağalı ve yanlı anlatımlar ayaklanmanın batıda Osmanlı aleyhine yorumlanmasına yol açmıştı.³³

Batılı gazetelerin yazıları arasında tarihçinin bakış açısını etkileyebilecek yazılar her zaman yer almıştır. *The Times* gazetesinin 14 Eylül 1879 tarihli ve Osmanlı ile Rusya ve Avrupa devletlerinin dış ilişkilerini açıklayan yazısında, Osmanlı-Rus ilişkilerinin bir özeti verilmiştir. Buna göre Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni bölmek, parçalamak ve Avrupa'dan atmak politikası "eski, popüler ve tutku dolu" olarak gösterilmiştir. 1807'de I. Aleksander ile Napoleon Bonapart

²⁸ Sommerville Story (editör), *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, London, Constable and Copmany Ltd., 1920, s. 85-87.

²⁹ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, cilt 4, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2000, s. 487.

³⁰ David MacKenzie, "Russian Views of the Eastern Crisis, 1875-1878," *East European Quarterly*, 13:1 (Spring 1979), s. 1. Rus gazeteci Meshcherskii'ye göre Sırp lar kültürlü kimseler olsa da "dinden uzak, cesaret, vatanperverlik ve idealizmden" yoksun kimselerdi. Sırp politikası "bir üzgün komedi" idi ve Sırp parlamentosu Avrupa parlamenterliğinin bir "parodisi" idi.

³¹ MacKenzie, "Russian Views of the Eastern Crisis, 1875-1878," s. 18.

³² Sommerville Story (editör), *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, London, Constable and Copmany Ltd., 1920, s. 124-125.

³³ Ali Reşat Bey, *On Sekizince ve On Dokuzuncu Asırlarda Tarib-i Umumi ve Osmanî*, 3. Kitap, s. 143-144. Batı basınının abartılı ve Osmanlı aleyhtarlığı dolu yazıları Batıda Osmanlıya karşı duyguları kabartmıştır. Ruslar, İngilizler ve diğerleri Bulgarların katledildiği konusunda abartılı açıklamalar yaparken, Türklerin maruz kaldığı sıkıntıları ve kayıpları görmezlikten gelmişlerdir.

dünyayı paylaştıklarında Balkanlar Rusya'nın hissesine düşmüştü. İstanbul'un alınması ise ancak Fransa'nın izni ile mümkün olacağı anlaşılmıştı. I. Nikola iki defa bu politikayı gerçekleştirmek istemiş ve bu sefer Fransa kadar İngiltere'nin de iznine ve anlayışına muhtaç olduğunu görmüştü. II. Aleksander ise Osmanlı Devleti'ni yıkma politikasının gerçekleştirilebilmesi için tüm Avrupa'nın müsaadesinin gerektiğini kabul etmişti. Türk İmparatorluğunu ortadan kaldırmak için Rusya'nın diğer bir yöntemi 1814'te başlayarak "sessizce ve en aktif biçimde" Balkanlı toplumları "bağımsızlaştırma" metotları izlemek olmuştur. Ruslar bu politikalarına "resmî gerekçe" olarak "Müslüman hoşgörüsüzlüğüne karşı Hıristiyan dinini koruma" iddiasını ileri sürmüşlerdir. 1840'tan sonra ise dinî iddialarla aynı derecede "millî bağımsızlıkları" destekleyerek Osmanlı Devleti'ni parçalamak istemişlerdir. Hatta daha ileri giden Ruslar "batı medeniyetini doğu baskısı ve boyunduruğundan" koruma iddiasında bulunmuşlardır.³⁴

Osmanlı tarihinin ince detaylarının anlaşılmasında ve bazı noktaların açığa kavuşmasında katkı sağlayan batılı gazeteler ekonomik konulara da geniş yer vermişlerdir. *Pall Mall Gazette*'in 14 Ağustos 1879 tarihli nüshasında Kıbrıs gelirleri konu edilmiştir. Sir George Kellner'in memorandumunda dile getirdiği gelirlerin yıllık toplamının 178.000 *pound* olduğu, daha iyi bir düzenle bu miktarın 200.000 *pounda* çıkarılabileceği belirtilmiştir. Adadaki İngiliz işgal gücü ve idaresinin toplam yıllık giderinin 49.000 *pound* olduğu kaydedilen yazıda, geriye 129.000 *pound* kaldığı ve bunun da, Türklerin 150.000 *pound* gelir beklemesinin aksine 100.000 *poundun* Osmanlı Devleti'ne haraç olarak verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Geri kalan paranın adanın sulama ve diğer iyileştirme faaliyetlerine harcanmasının doğru olacağı kaydedilmiştir.³⁵

Osmanlı devlet adamları ve siyasî çevrelerinin dünyadaki gelişmeler hakkında gösterdikleri tavırları anlamada basın önemli ipuçları vermektedir. Bu bağlamda 1907 tarihli İngiliz-Rus anlaşmasının İstanbul'daki etkilerini dile getiren 2 Ekim 1907 tarihli *The Times* gazetesi, anlaşmanın yapıldığı dönemde Osmanlı devlet adamları arasında anlaşma maddelerinin direkt olarak Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren ve etkileyen maddeler olabileceği kaygısı taşıdığını, anlaşma metninin İstanbul'a ulaştıktan sonra ise bu kaygıların kaybolduğunu, ancak anlaşmanın son haline hiçbir gerçekçi ve ciddi tepki verilmediğini ve hâlâ resmî tepkinin ne olacağını beklenildiğini dile getirmiştir. Anlaşma ile "Türk diplomasisinin en önemli yardımcısı olan" ilkelerden birisini yani "bir gücü diğerine karşı kullanma" şansını kaybettiği belirtilmiştir. Türk yetkililerin "Rus diplomasisinin İngiliz diplomasisine üstün olduğuna" inandığını, anlaşma sonunda Rusların kazançlı çıkarken İngilizlerin ne kazandıklarının bilinmediği düşüncesini paylaştıklarını iddia etmiştir.³⁶

³⁴ *The Times*, 14 September 1879.

³⁵ *Pall Mall Gazette*, 14 August 1879.

³⁶ *The Times*, 2 October 1907.

Avrupa basınının önde geleni ve döneminin en etkili gazetesi olan İngiliz *The Times* gazetesi yayınladığı yazılar ve haberlerle kamuoyunu, politikacıları ve hükümetleri etkilediği gibi yabancı basını da etkilemiştir. Birçok yabancı basın *The Times* gazetesindeki yazıları takip etmiş, kendi yayın amaçları doğrultusunda okuyucularına iletmiştir. Ermeni Gregorian toplumunun yayın organı olan *Massis*, 1881’de *The Times*’ın makalesine tepki göstererek, yazarının Balkanlarda bağımsızlık ve özerklik kazanan Sırp, Yunan ve Bulgarların bu hallerini koruyamayacakları ve Avusturya tarafından etki altına alınacağını veya işgale uğrayacaklarını belirtmesine karşı çıkmıştır. Ermenilerin Osmanlı Devleti’nden ayrılmayacağını ve sadece “gerçek reform” istediklerini dile getirmiştir.³⁷ *The Times*’ın makalelerinden politik yorumlara karşı eleştirel yazılar kadar makalelerin içeriklerine de itirazlar yapılmıştır. Gazetenin Ermeniler ile ilgili konuları görüşmek üzere 1889’da oluşturulduğunu iddia ettiği “özel komisyonun” doğruluğunu reddeden İngiliz resmi görevlileri yazarın tamamen yanlış olduğunu belirtmişlerdir.³⁸

Abdülhamit’in başlangıçta Kanun-ı Esasi’yi ilan ve I. Meşrutiyet’i işleme sokmakla batı nazarında kazandığı itibar ve övgü dolu yaklaşım yerini giderek daha soğuk bir ortama itmiştir. Mithat Paşa’yı cezalandırması ve özellikle de 1890’lardaki Ermeni olayları yüzünden batı basını tamamen Osmanlı aleyhine dönmüştür. Aleyhte basının etkisiyle “Özellikle İngiliz ve Amerikan kamuoyu Türklere ateş püskürmekte, padişaha en şiddetli sıfatlarla saldırmaktaydı.”³⁹ Bazı gazete yazarlarının aleyhte yazıları yanında Osmanlı Devleti’nin “Ermenistan” olarak isimlendirdikleri doğu bölgesine gitmeleri kendi hükümetlerini dahi tedirgin etmişti. *Standard* gazetesi yazarlarından Fitzgerald’in 1889’da bölgeye gitmesini değerlendiren İngiliz elçiliği, yazarın “kendisini zor duruma sokacağını” ve Ermeniler arasından “umutlar uyandıracığını” dile getirmişti.⁴⁰

Yirminci asrın başlarında dönemin Avrupalı eğitilmiş kimseleri ve siyaset bilimcileri “Türkiye’nin bir Avrupa devleti olmasının sonunu gördüğüne” inanmaktaydı. Balkanların haritasının değişeceğini düşünmekteydi. Bölgedeki “anarşik ve gerilla savaşı” ölümlere yol açmakta ve bu da Avrupa’da Hıristiyanlara yönelik “popüler hislerin” gelişmesini sağlamaktaydı. Avrupa basını Türklere karşı “düşmanca bir tonla” yazılar yayınlamaktaydı.⁴¹ Berlin Anlaşması doğrultusunda Makedonya’da yenilikler yapılmasını kontrol ve yerine

³⁷ Bilal N. Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians, 1880-1890*, cilt 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 342-343.

³⁸ Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians, 1880-1890*, cilt 2, s. 659.

³⁹ Ernest E. Ramsaur, *Jön Türklük ve 1908 İhtilâli*, çeviren Nuran Yavuz, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2007, s. 27.

⁴⁰ Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians, 1880-1890*, cilt 2, 624.

⁴¹ Allan McLaughlin, “The Storm Center in the Balkans,” *The Popular Science Monthly*, volume LXIV (December 1903), s. 174-176.

getirilmesini sağlama görevleri olan Balkan Komitesi başkanı Westlake, Osmanlı'ya karşı işler yaptıklarında batı basınını kullandıklarını ve özellikle *The Times*'ta yayınlanan mektuplarının batı kamuoyunun dikkatlerinin Osmanlı işlerine çekmede etkili olduğunu belirtmiştir.⁴²

Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhtarı önde gelen yayın organlarından birisi *The Speaker* idi. Hemen hemen her sayısında Türkler aleyhine yazılara yer veren yayın organı 10 Aralık 1894 tarihli "Armenia and Bulgaria" başlıklı yazısında Ermeniler ve Bulgarların Osmanlı Devleti ile ilişkilerine yer vermektedir. "Krismas günlerinde Türkiye'deki dost Hıristiyanların durumunu düşünmek pek hoş değildir" diye başlayan yazıda Ermenilerin dinî ve siyasî yönden zor durumda olduklarını, Sultan Abdülhamit'in tüm Hıristiyanların haklarını kısıtladığını, Ermenilere yönelik hapislerin, yağmaların ve katliamların sürdüğünü, buna gerekçe olarak da bilinen bazı "devrimci" komitelerin hareketlerinin gösterildiği belirtilmektedir. Yazar bu komitelerin zararlı olduğunu ve "şeytani" işler yaptığını kabullendiğini, Sultan'ın yakaladığında bu komitelerin üyelerini astırmaya hakkı olduğunu ancak bundan fazlasının yapıldığını vurgulamaktadır. Birkaç militanın varlığı bahane edilerek binlerce masum kimsenin hapsedildiğini, binlercesinin yağmalara maruz bırakıldığını, işlerin sekteye uğradığını, sıradan adaletin verilmediğini belirtmektedir. Ermenistan'da benzer baskıların komitelerin oluşumundan önce var olduğunu, Avrupa'nın gerekli tedbirleri alarak bu baskıları önleme konusunda başarısız kaldığını belirten yazar Ermenilere yönelik baskıların temelinde militanlara yönelik mücadeleden ziyade Sultan'ın kendi ülkesinde Hıristiyan bırakmamak için Hıristiyanları ortadan kaldırmak istemesinden kaynaklandığını iddia etmiştir. Ermenilerin Bulgarların ayaklandığı dönemdeki birlikteliklerinden daha mükemmel bir birliktelik içinde olduğunu, ancak onlara yönelik Büyük Devletlerin yardımının eskisi gibi mümkün olmadığını altını çizen yazar, şimdilerde bu devletlerin birbiri ile rekabet halinde bulunduğunu kaydetmiştir. Buna rağmen Türkiye'nin birçok zayıf noktasının olduğunu belirten yazar "İngiltere'den gelen bir sözün" Girit, Makedonya, Arabistan ve hatta İstanbul'da ayaklanmalara yol açabileceğini dile getirmiştir. Rusya ile İngiltere'nin Ermeniler için birlikte hareket edebileceğini dile getiren yazar Bulgaristan'da da durumun pekiyi olmadığını iddialarına eklemiştir.⁴³ Birkaç ay sonraki aynı başlıkla yayınladığı yazıda *The Speaker*, Osmanlı Devleti'nin her geçen gün baskı ve kısıtlamaları artırdığını iddia etmiştir. Tibet'e gitmenin Muş'a gitmekten kolay olduğunu belirten yazar Ermenistan ve Küçük Asya'dan haberlerin gönderilmesinin engellenmesi için büyük çaba harcandığını, gönderilen haberlerin, mektupların ve hatta konsolos yazılarının Saray'da gözden geçirildiğini, Ermeniler konusunda yazmanın yabancılar için dahi

⁴² Arthur G. Symonds, "The Balkan Comittee," *Memoires of John Westlake*, London, Smith, Elder and Co., 1914, s. 111-112.

⁴³ *The Speaker*, 10 Aralık 1894.

güvenli olmadığını yazmıştır. İmparatorluktaki yabancı gazetecilerin sürekli izlendiğini, bunlara yazdıkları yazılardan dolayı tehdit dahi uygulandığını iddia etmiştir.⁴⁴ Ermeni olaylarından dolayı sürekli Türk ordusunu, bürokrasisini ve Kürt aşiretlerini suçlayan batılı gazeteler, 1894 Sasun olaylarını da benzer sebeplere dayamışlardır. Ancak aşırı Ermeni yanlısı ve Türk aleyhtarı yayın organı *The Speaker*'ın bu gerekçelere ek olarak çıkan olayları dışarıdan konuşlanmış “Ermeni devrimcilerin,” Ermenilerin “çektikleri sıkıntılara sonsuza dek son vermek” için planlamış olacağını da kabullenmiştir.⁴⁵

The Speaker'ın 12 Ocak 1895 tarihli yazısında Osmanlı ülkesindeki Ermenilere yönelik “baskıcı ve katliamcı” politikaların gerçek mahiyetinin öğrenilmesinin Osmanlı memurları aracılığı ile mümkün olmadığını belirterek, İngilizlerin Anadolu'daki konsülleri aracılığı ile gerçek durumun rapor edildiğini iddia etmiş, Ermenilere yönelik yapılanlardan dolayı Sultan II. Abdülhamit'in şahsen sorumlu tutulması gerektiğini belirtmiştir. Yayın organı, her ne kadar Sultan'ın Ermenilere yönelik yapılanlardan doğrudan ve birinci elden haberdar olmadığını varsayarak, resmî çevrelerin yaptıklarının ağır suç olduğunu, Mr. Gladstone'un Sultan'ı “uyardığını”, geleceğin, Ermeniler için daha karanlık görüldüğünü ve bunlardan dolayı Avrupa hükümetlerinin Yıldız'a ulaşarak Sultan'ın konu ile ilgili uyarılması gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁶ Batılılar gözünde, Abdülhamit, Gladstone'un ifadesiyle, “büyük suikastçı” olarak anılmıştır.⁴⁷

Ayastefanos ve Berlin Analışmaları ile Ermenilere yönelik ıslahat yapılması düşüncesi doğrultusunda doğudaki altı vilayette -Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Harput ve Diyarbakır- faaliyetlerini yoğunlaştıran İngiliz konsolosları durum tespiti yapmakta ve gözlemlerini İngiltere'ye rapor etmekteydi. Bölgede Ermenilerin göçebe Kürt aşiretleri ve Çerkezlerin baskısı altında olduğunu belirtmekte ve bunlara karşı askerî önlemler alınmasından bahsetmekteydi. Bu bağlamda Bekir Paşa'nın bölgeye atanmasını salık vermekteydiler. Avrupa basını konu ile alakalı makaleler yayınlamakta ve bu yolla Avrupa devletlerinin politikasını etkileyebilmekteydi. İstanbul'daki İngiliz elçisi Sir A. H. Layard'ın Dışişleri Bakanı Salisbury'ye çektiği telgrafta *The Times* gazetesinin “çok şansız” olarak Bekir Paşa'nın atanmasını “vakitsiz ve erken” ilan ettiğini belirtmişti.⁴⁸

⁴⁴ *The Speaker*, 9 Şubat 1895.

⁴⁵ *The Speaker*, 10 Aralık 1894.

⁴⁶ *The Speaker*, 12 Ocak 1895.

⁴⁷ Fesch, *Constantinople: Aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, s. vii. Fesch'e göre uzun zamandan beri Türkiye'nin dostu ve müttefiki idi. Dili ve ticareti burada önemli kazanımlar elde etmişti. Ancak Ermeni meselesi konusunda durum farklı idi. “Yarının özgür” Türkiye'si ile Fransa arasında dostluk bağlarının gelişeceğine inandığını dile getirmiştir.

⁴⁸ Bilal N. Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians, 1856-1880*, cilt 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 551-558.

Sultan II. Abdülhamit devri (1876-1909) dış ilişkilerinde “Panislamist” eğilimlerin ön plana çıkması, bu eğilimlere yatkın makalelerin *Vakit* ve *Tercüman-ı Hakikat* gibi gazetelerde yayınlanması, müstemlekelerinde milyonlarca Müslüman barındıran İngilizlerin tepkisine yol açmıştır. İngilizler Osmanlı ülkesinde çıkan lehte ve aleyhte gazetelere farklı tepki göstermiş, 1870’lerde İngiliz yanlısı ve Arapça olarak İstanbul’da çıkan *Al-Jawaib* adlı gazete İngiliz elçiliğince desteklenmiş ve bir kısım kopyalarının elçilik tarafından alınarak Hindistan’da dağıtmışken, 1880’lerde Urdu ve Türkçe dillerinde yayınlanan, Panislamist içerikli yazılara yer veren *Paik-i İslam* adlı gazeteye tepki göstermişlerdir. İngiliz hükümetinin baskıları sonucu Babiâli bu gazetenin yayını yasaklamıştır.⁴⁹ Aynı dönemde Londra da bir papaz olan Louis Sabunji’nin çıkardığı *Al-Khilafa* adlı gazete şiddetli bir şekilde Osmanlı aleyhtarı yazılar yayınlamış, Sultan’ın “meşru” bir halife olmadığını vurgulamış ve Panislamist düşüncüyü çürütmeye çalışmıştır. Babiâli İngiliz hükümeti nezdinde girişimlerde bulunarak gazetenin yasaklanmasını istemiş ancak başarılı olamamıştır. Bunun üzerine gazetenin yayıncısına para teklif etmişse de yüksek miktarlar isteyen yayıncıyla anlaşılammıştır. Sonunda Babiâli Londra’da kendi gayretleriyle Osmanlı lehinde yazan bir gazete, *Al Ghayrat*, çıkarılmasını sağlamıştır. İngiltere ile karşılıklı basın yoluyla mücadele 1900’lerin başlarında yumuşamaya başlamıştır.⁵⁰

Avrupa basını her ne kadar Osmanlı aleyhtarı yazılara ağırlık vermiş olsa da gazeteciliğin doğasından olarak Osmanlı ile ilgili konularda faydalı bilgiler kazanılması için birer araç olmuşlardır. Mezar taşında “İlk ve En Büyük Savaş Muhabiri” diye kazınan Sir William Howard Russell meslekteki ilk tecrübe ve ününü Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında elde etmiştir. Osmanlı yanında Ruslara karşı savaşan İngilizlerin bu savaş sırasında asıl mücadele ettikleri şeyin düşmandan ziyade “silah, ilaç, yakacak ve giyecek eksikliği” olduğunu *The Times* gazetesinde yayınlanan makalelerinde dile getiren Russell, Lord Aberdeen hükümetinin istifa etmesine yol açmıştır. Savaşan ordular arasındaki cephe kadar ölüm kalım anını anlatmak üzere kullanılan “ince kırmızı hat” (the thin red line) ifadesini ilk defe kullanan Russell’in Kırım Savaşı hakkında yazdıkları birer “klasik savaş gazeteciliği” örneklerini teşkil etmiştir.⁵¹ Richard Wood’un Osmanlı ülkesinde tespit ettiği ve İngiliz hükümetine yazdığı 27 Kasım 1877 tarihli yazıda Osmanlı Devleti’nin reformlarından bahsetmekte ve reformlar sayesinde oluşan “serbest” ortamdaki yararlanarak birbiri ardına çıkan Türkçe, Arapça, Yunanca, Ermenice ve Bulgarca gazetelerin Avrupa gazetelerinden “*Times, Daily News, Débats, Constitutionnelle, Indépendance, Belge ve L’Italie*”

⁴⁹ Azmi Özcan, “The Press and Anglo-Ottoman Relations, 1876-1909,” *Middle Eastern Studies*, 29/1 (January 1993), s. 112-113.

⁵⁰ Özcan, a. g. m., s. 115.

⁵¹ Mitchel P. Roth, *Historical Dictionary of War Journalism*, New York, Greenwood Publishing Group, 1997, s. 265-266.

gazetelerinden çevirerek yayınladıkları makaleler sayesinde Osmanlı tebaasının Avrupa hakkında bilgilere sahip olabildiklerini dile getirmektedir. Wood, “Doğulular doğa tarafından desteklenmiş hızlı öğrenme ve hafızaya sahipler, bu tür yayınlar onların şaşılacak şekilde kısa dönemde aydınlanmasına ve eğitimine katkıda bulunmaktadır” demiştir.⁵² 93 Harbi sonrasında doğudaki Kars, Ardahan ve Batum’un Rusya’ya bırakılması sırasında bölgede görev alan Rus askerî birliklerinin durumunu anlatan bir yazı ise *Russki Mir* gazetesinde Binbaşı Terentieff tarafından kaleme alınan bir makalede dile getirilmiştir. Buna göre Rus birlikleri içerisinde bir takım huzursuzluklar bulunduğu ve komuta kademesi arasında düşmanlıkların öne çıktığı kaydedilmiştir. Komuta kademesinin “iğrenç basiretsizlik, kötü yönetim ve bozukluk” gösterdiği iddiasına yer verilmiştir.⁵³

Osmanlı dış ilişkilerine dair Avrupa basının Devlet-i Aliye ile ilgili haber, yazı ve yorumları önemli bir yer tutmuştur. Avrupa kamuoyunun şekillenmesinde basının öneminin fevkinde olan Osmanlı dış ilişkilerden sorumlu elçilik görevlileri sürekli olarak dış basını takip etmekte ve gerekli gördüğü haber ve yorumların tercümesini Babiâli’ye göndermekteydi. Basın ile yorum yapmak yanında, menfî ve müspet yazılara yönelik nasıl hareket edilmesi konusunda istihbaratta bulunmaktaydı. Avrupa zararlı basınının Osmanlı Devleti’ne girmesini engellemeye çalışmakta, bu bağlamda Avrupa basınına yasaklar konmasını istemekteydi. Birçok yabancı gazete yanlı ve zararlı yayınlardan bulunduğu için Osmanlı Devleti’ne girmesi yasaklanmıştı.

Osmanlı Hükümeti kadar batılı hükümetler de Avrupa’nın farklı yerlerinde ve dillerinde çıkan Osmanlı ile ilgili makaleleri takip etmekte, bu yazılar yardımı ile politikalarını güçlendirme yoluna gitmekteydi. İstanbul’daki İngiliz elçiliği *Phare du Bosphore* adlı bir yayın organının, “Panslavist organ” olan Rus *Novoe Vremia*’dan yayınlanan bir makaleyi İngiliz Dışişleri bakanlığına iletmıştır. Makalede 93 Harbi sonrasında Rus toprakları içerisinde kalan Kars’taki Ermeni din adamları konu edilmekte, bu kimselerin milliyetçi, ayrılıkçı ve zararlı eğitim vererek öğrencileri zehirlediği kaydedilmekte ve bunların bölgeden sürülmesi gerektiği belirtilmekteydi. Ayrıca Rusya’daki “liberal” gazeteleri -*Gelos, Roussey Kourrière, le Strana, la Slovo ve le Poriadoc*- suçlamakta, bu gazetelerin “Ermeni çıkarlarına” hizmet ettiğini, Kafkasya ve Kars’taki Rus otoritelerini “keyfilikle” suçladıklarını kaydetmekteydi.⁵⁴

1895 Ermeni olayları batı basınında yoğun bir şekilde işlenmiş, çoğunlukla abartılı rakamlara ve iddialara dayalı haberler yapılmıştır. Haberlerin büyük kısmı Ermenileri masum, katliama uğrayan azınlık olarak görürken, Osmanlı Devleti’ni baskıcı ve istenilen idareyi sergileyemeyen bir konumda göstermiştir.

⁵² Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians, 1856-1880*, cilt 1, s. 114-115.

⁵³ Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians, 1856-1880*, cilt 1, s. 329.

⁵⁴ Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians, 1880-1890*, cilt 2, s. 251-252.

İngiliz ve diğer gazeteler zaman zaman Ermeni olayları ile ilgili Türk tarafının açıklamalarını yazmışlarsa⁵⁵ da çoğunlukla kendi gazetecilerinin, Ermeni kaynaklarının ve kendi yetkililerinin söz ve haberlerine yer vermişlerdir.

Paris'te yayınlanan *Matin* gazetesinin 13 Ekim 1895 tarihli uzun yazısında Ermeni meselesi hakkında analizlerde bulunulmuştur. Bu meselenin siyasî, ekonomik ve dinî “üç yüzü” bulunduğu kaydedilmiş; siyasî olarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün Berlin Anlaşması ile garanti edildiğinin ancak “İngiliz balinası” ile “Asya filinin” arasındaki “sonsuz rekabetin” bunu tehdit ettiği dile getirilmiştir. Ekonomik olarak Fransa tarafından başlatılan ancak Almanya tarafından sürdürülen Bağdat demiryolunun inşasının yarattığı duruma dikkat çekilmiş, dinî olarak ise Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında var olan “sürekli rekabetin” varlığı dile getirilmiştir. Ermenilerin Berlin Anlaşması ile kendilerine tanınan yenilikleri istediklerini, zamanla bağımsız olacaklarını umduklarını yazan gazete, Ermenilerin “Ermenistan Ermenileridir” sloganı ile yola çıktıklarını yazmıştır. Şimdiki ayaklanmaların sloganının “Ermenistan Ermenileridir” olduğunu, bunun da İngiliz gazeteleri ve Londra'da bulunan “İngiliz-Ermeni Komitesi”nin desteklediğini belirtmiştir. Bu komitenin Anadolu'da “direkt temsilcileri” olduğunu ve bunların Hınçak anarşistleri vasıtasıyla aktif çalıştığını yazmıştır. İngilizlerin “parasının ve Anglikan Metodistlerinin ruhunun” 1890 Ermeni ayaklanmasını körüklediğini, bugün de “aynı İngiliz sisteminin” Ermenistan'daki kargaşaya yol açtığını kaydetmiştir.⁵⁶

Batılı gazeteler zaman zaman Osmanlı yetkililerinin olayların iç yüzüne dair açıklamalarına yer vermiş ve bu yolla kısmen de olsa Osmanlı bakış açılarını sütunlarına taşımıştır. 17 Ekim 1895 tarihli *New York Herald* gazetesi Türk elçiliğinin gönderdiği bilgilere yer vererek, Elçiliğin New York'ta Ermeniler tarafından Ermenice çıkarılan *Haik* gazetesindeki makalelerdeki iddialara açıklık getirdiği görülmüştür. Buna göre 31 Eylül 1895'te İstanbul'da çıkan olayların ve diğerlerinin gerçek müsebbiplerinin ayaklanmalar çıkararak kan dökülmesine yol açmak isteyen Ermeni militanlarının olduğu, bu yolla onların kendilerini masum ve ezilen toplum gibi göstererek Büyük Devletlerin müdahalesini sağlamak amacıyla bulduklarının anlaşıldığı kaydedilmiştir.⁵⁷

Osmanlı Devleti'ndeki yabancılar, misyonerler ve misyoner okulları ile ilgili bilgiler bakımından zengin olan batı medyası, bu kimse ve kuruluşların ülke

---

⁵⁵ Bilal N. Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans: Affaires Armeniennes, 1895-1896*, volume 3, Ankara, TTK, 1999, s. 2. İngiliz gazetesi Ekim 1895'te Trabzon'da meydana gelen Ermeni olayları ile ilgili Osmanlı yetkililerinin açıklamasını yayınlamış, Ermeni militanların eski valinin konağına saldırıları ile olayların başladığı kaydedilmiştir. Olaylar sırasında kırk kadar Müslüman ile iki yüz kadar Ermeni'nin hayatını kaybettiği belirtilmiştir.

⁵⁶ Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans*, volume 3, s. 3-5.

⁵⁷ Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans*, volume 3, s. 13-14.

içerisindeki fonksiyonlarının anlaşılmasında önemli kaynaklık özelliği taşımaktadır. *The Morning Advertiser* gazetesinin 26 Ekim 1895 Cumartesi sayısında Sultan'ın Ermenilere yönelik reformlar yapılmasına dair yayınladığı fermanın “Ermenilerin kıskırtmasıyla çıkan” ülkedeki taşkınlık ve karmaşaların büyük oranda yatışmasını sağladığını, ancak Küçük Asya'daki yabancı misyonerlerin olayların yatışmasına yönelik iyi niyet girişiminin ve çabasının olmamasının “çokça hayal kırıklığı” yarattığı belirtilmiştir. Bitlis'te bulunan bir misyonerin iki defa Ermeni kilisesi papazını ziyaret ederek, Ermenilerin Erzurum'da yaptıkları gibi, Bitlis'de de resmî görevler üstlenmelerinin engellenmesini istediği dile getirilmiştir. Diğer taraftan, yerel otoritelerin “her türlü önleyici önlemlere başvurarak asilerin entrikalarına ve saldırılarına” engel olmaya çalıştıkları kaydedilmiştir. Aynı gün yayınlanan Londra gazetelerinde Bitlis'te Ermenilerin Cuma namazı kılan Müslümanlar üzerine ateş ettiği, bunun üzerine çıkan çatışmaları bastırmak üzere bölgeye takviye polis gücü gönderildiği ve birçok insanın hayatını kaybettiği hakkında haberler yapılmıştır.⁵⁸ Batı basınında misyonerlerin yazıları takibata uğramamak için çoğunlukla isimsiz yayınlanmıştır. Osmanlılar bu yazıları tezkib ettikleri gibi diplomatik girişimlerde de bulunmuşlardır.⁵⁹

Batılı gazetelerin yayınları Osmanlı ülkesi içerisinde cereyan eden olayların sorumluları için ipuçları içermektedir. Osmanlıların Washington elçisi Mavroyeni Bey'in Amerikan Dışişleri Bakanı Olney'le Ocak 1896 tarihine yaptığı bir konuşmada *The Missionary Herald* gazetesinin yayınları gündeme getirilmiştir. Burada Türkiye'de bulunan ve “Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions” örgütüne dâhil misyonerlerin kendilerine Osmanlı Devleti içerisinde gelen ve gelişmeleri konu alan mektupların tamamını yayınlamadıklarını, bunları günlük gazetelere vererek oralarda yayınlamalarının daha “akıllıca” olduğunu düşündükleri dile getirilmiştir. Bu yolla Amerikan gazetelerinin “insanlık dışı Türk Hükümeti'nin masum Ermenileri katlettiği” iddialarının misyonerlerin “gizli” raporları sonucu yazıldığı belirtilmiş, Babiâli'nin kendilerine “özgür ev sahipliği” tanıdığı kimselerin bu tür davranışlarını görmezlikten gelemeyeceği vurgulanmıştır.⁶⁰ Mavroyeni Bey 8 Nisan 1896 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakanı Olney'e Babiâli tarafından gönderilen ve onlarca Harput Ermeni'si tarafından imzalanan bir telgrafın tercümesini sunmuştur. Bu telgrafta Harput Ermenilerinin Amerikan misyonerlerinden rahatsız oldukları dile getirilmiş, altı asır Türklerle huzurlu bir yaşam süren Ermenilerin Misyonerler marifetiyle yanlış ve zararlı fikirlere sahip

⁵⁸ Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans*, volume 3, s. 53-54.

⁵⁹ Mithat Aydın, “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi,” *OTAM*, sayı 19, s. 112-114.

⁶⁰ Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans*, volume 3, s. 214-215.

oldukları ve bu nedenle “belli bazı maceracılar tarafından iğrenç şeylere” kalkıştukları ifade edilmiştir.⁶¹

Avrupa gazeteleri azınlıklar ile ilgili konularda genellikle Osmanlı aleyhtarı yazı ve yorumlara yer vermiş olsa da satır aralarında ve bazen de geniş olarak Türk tezlerini kuvvetlendirici objektif bilgilere yer vermişlerdir. Örneğin 15 Kasım 1895 tarihli İngiliz gazeteleri ağırlıklı olarak Ermenilerin ayaklanmalarına yönelik haberler yayınlamışlardır. Bu haberlere göre Arapkir’de “Ermeni nümayişçiler bir cami, medrese ve pazaryerini ateşe vermişler” ve birçok Müslüman ve Hıristiyan evinin yanmasına yol açmışlardır. Aramalarda Ermenilerin “kışla, hükümet binaları ve askeri depoları” havaya uçurmak üzere “40 bomba” sakladıkları tespit edilmiştir. Diğer resmî açıklamalarda ise Erzincan ve Sivas gibi yerlerde de Ermenilerin taşkınlıklar yaptıkları vurgulanmış, Mancılık (Mandjilik) köyündeki Müslüman halka saldırıldığı, birçoklarının öldürüldüğü ve mallarının yağmalandığı açıklanmıştır. Adana’da “Tchoukmerzen”de beş bin Ermeni militanının saldırı hazırlıkları yapmak üzere toplandıkları, Ermeni militanların en ağır saldırıları Maraş’ın Zeytun kazası civarında yaptıkları belirtilmiştir. Maraş’ın “Fersakh ve Bitchli (Beşenli)” köyleri ile Zeytun’dan gelen ve başlarında “jandarma çavuşu” olan Nazaret’in bulunduğu teröristler “Bechansis” köyüne saldırmış, köyü yağmalamış ve “elli yedi” evi ateşe vermiştir. Militanlar Kurtel (Kürtül) köyüne de saldırıda bulunmuş, evleri yakmış, bir Müslüman’ı “diri diri yakmıştır.” Ancak en ağır kıyımları Tchoukour-Hissar (Çukurhisar) köyünde yapmışlardır. Tüm köyü yakıp yıktıkları gibi “kadın ve erkek 80 kişiyi” öldürmüşlerdir. Tüm bu gelişmelere karşı gerekli önlemler itina ile alınmaya çalışılmış, birçok çatışmada jandarmalar hayatını kaybetmiştir. Hükümet zarara uğrayan Müslüman ve Hıristiyan halka barınma ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamaları için yardımcı olacağını açıklamıştır.⁶²

The Times gazetesindeki 2 ve 3 Aralık 1895 tarihli makalelerinde, “Oxford Üniversitesi Uluslararası Haklar alanında iyi bilinen Profesör T. E. Holland” ile “Politicus” adı altında yazı yazan bir diğeri Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durum hakkında bilgi vermişlerdir. Uluslararası anlaşmalara bağlı olarak Osmanlı Devleti ile büyük güçler arasında ne tür bir ilişki olması gerektiği ve bölgedeki harp gemilerinin büyüklüğü konularını işlemişlerdir. Holland’a göre Osmanlı Devleti geçmişte yaptığı anlaşmalara bağlı olarak Boğazlarda geçecek savaş gemilerini engelleme hakkı bulunmaktadır ki İngiliz gazetelerinin İstanbul’a bir savaş gemisi gönderilmesi konusundaki yaklaşımlarının yanlış olduğunu belirtmiştir. “Politicus” ise 50 metre uzunluğunda ve 800 ton ağırlığında savaş gemilerinin boğazdan geçebileceğinin anlaşmalarca kabul

⁶¹ Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans*, volume 3, s. 336-337.

⁶² Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans*, volume 3, s. 102-105. Batı gazeteleri Ermeni ayaklanmacı, eşkıya, militan ve teröristleri için genellikle “revolutionist=ihtilâlcî” ifadesini kullanmıştır.

edildiğini dile getirerek, “Fanatik Müslümanların” İstanbul’da yabancılara karşı “her an” saldırabileceği ve bunların korunması için savaş gemisi gönderilebileceğini iddia etmiştir.⁶³

1895 ve 1896 Ermeni olaylarına geniş yer veren Avrupa basını Ermeniler tarafından gizli ve açık olarak sürekli takip edilmiştir. Özellikle Türk aleyhtarlığı ile bilinen İngiliz devlet adamı Gladstone’un yazıları Ermenilerin “ceplerinde dinî birer buyruk gibi taşınmış, gizlice birbirilerine okutulmuştur.” Gladstone’un yazılarını belli başlı tüm İngiliz gazeteleri -*The Times, Standard, Daily News, Daily Telegraph, Daily Chronicle*- yayınlamıştır.⁶⁴ Batıda Ermenilere yönelik gerek sempati ve gerekse de cesaret verici yaygın desteğin çıkmasında bazı Ermenilerin çıkardıkları gazeteler etkili olmuştur. Bunlardan haftada iki defa çıkan ve redaktörü M. Portokalian olan *Armenia* adlı gazete önemli kıskırtmalarda bulunmuştur.⁶⁵ Dahası Ermeni yanlısı bazı Batılı entelektüeller, devlet adamları ve aydınlar -George Clemanceau, Antole France, Jean Juarés, Francis de Presené ve E. De Roberty- *Pro-Armenia* adlı bir dergi yayınlamışlardır.⁶⁶

Ermeniler hakkında Osmanlı Devleti’ni suçlayan dergilerden *Wesleyan-Methodist Magazine*, Şubat 1895’te çıkan sayısında Osmanlı Ermenilerinin sayısının Resmî kayıtlarla doğru saptanmadığını iddia ettiği gibi, Osmanlı ülkesinde 3 milyon civarında Ermeni yaşadığını iddia edecek kadar abartılı bilgilere yer vermiştir. Ancak yine de Ermenilerin en kalabalık yaşadığı vilayetlerde dahi genel nüfusun çoğunluğunu oluşturamadığını kabullenmiştir. Ermenilerin Berlin Kongresi (1878) sırasında Erzurum, Van ve Harput vilayetlerinde çoğunluğu oluşturduklarını iddia etmelerine rağmen, bu vilayetlerde ancak nüfusun üçte birini oluşturduklarını, geri kalan üçte ikilik nüfusun Müslümanlardan meydana geldiğini yazmıştır.⁶⁷

Gazetelerin tarihi olayların günlük gelişmelerini ilgilendiren konularda yazılar yazması tarihi olayların seyrini ve gelişimini etkilemiştir. Bunu sürekli gelişmeleri takip ederek, haberleri kendi bakış açıları ile kamuoyuna ileterek, politikacıların günlük politikalarına yönelik gazete yazı, haber ve yorumlarını temel almalarını sağlayarak ve olayların içerisinde yer alarak yapmışlardır. Bu bağlamda bir İngiliz elçisi gazetede bir haberden yola çıkarak politik gelişmeye müdahil olabilmekteydi. *The Daily News*’in 14 Temmuz 1889’da yayınladığı ve Rusya’nın Babiâli’ye Ermeniler ile ilgili sözlerine sadakatle eğilmesini istediğine

⁶³ Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans*, volume 3, s. 160-163.

⁶⁴ “L’Angleterre et Les Arméniens, 1839-1904,” *Turks-Armenians and Europe*, editör Bayram Kodaman, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2003, s. 154.

⁶⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, 1879-1918*, cilt 1, , belge no, 13, s. 31-32.

⁶⁶ Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâl*, s. 82-83.

⁶⁷ Joseph Agar Beet, “Armenia,” *Wesleyan-Methodist Magazine*, sayı 118 (February 1895), s. 110-114.

dair nota verdiği yollu haberi İngiliz Elçiliğini harekete geçirmiş, Rus elçisi Nelidof'dan konu ile ilgili bilgi istenmişti. Her ne kadar Nelidof konunun asılsız olduğunu, sadece kendisine Sultan tarafından gönderilen birisine Ermeniler ile ilgili Rus görüşlerinin sorulduğunu belirtmiş olsa da İngiliz elçiliğine göre “ateş olmayan yerde duman çıkmaz” idi.⁶⁸

Avrupa gazetelerinden çıkan haberler bazen kendi ülkelerinin resmî yetkilileri tarafından düzeltilmekte veya yalanlanmaktaydı. İngiliz *The Daily News* gazetesinin 11 Aralık 1889 tarihli, “Ermeni Vatanperver Cemiyeti”nin açıklamalarına dayandırdığı haberinde Van vilayeti dâhilinde “Hükümet cephaneliğinden verilen Martini silahları ile silahlanmış bir gurup Kürdün” Daghveran köyüne baskın yapmak için gönderildiği, “Zitzan köyünde Mekhitar adında bir Ermeni'nin Kürtler tarafından yakılarak öldürüldüğü” yazılmış, ancak bölgede görevli İngiliz yardımcı Konsül'ü Devey, “benim bölgem olan vilayetin bu kesiminde asla böyle bir olay yaşanmamıştır” diyerek haberin asılsızlığını dile getirmiştir. Bununla birlikte Konsül Yardımcısı Devey bir kısım Ermeni hayvanlarının çalındığını, bunların ise hükümet yetkilileri tarafından bulunarak sahiplerine iade edildiğini belirtmiştir.⁶⁹ Dahası, *The Daily News* gazetesinin 24 Mart 1890 tarihli haberinde de Ermeni Patrikliğine Van başpapazından gelen haber doğrultusunda, Patriğin Babiâli'ye Van'daki Ermenilerin “sürekli Kürt eşkiyalarının baskınlarından acılar çektiği” yollu şikâyeti dile getirilmiştir. İngiliz elçiliği bu tür haberlerin kısmen doğru olduğunu, “hemen sonuca gidilmemesi” gerektiğini İngiliz dış işleri bakanlığına bildirmiştir. İngiliz Elçisi Sir W. White'ten Markis Salisbury'ye gönderilen yazıda, Van vilayetinden bahsedildiği gibi çok sayıda saldırı ve baskınlar olmadığı belirtilmiş, iki yıllık hukuka aykırı fiillerin bir dökümü verilmiştir. Buna göre iki yıl içerisinde Ermenilere yönelik olarak “Dört Ermeni” öldürülmüş, “Kürtler tarafından Ermenilerin evleri, ahırları ve malları” yakılmış, “birçok kadın ve kız kaçırılarak Müslümanlaştırılmak” istenmiş, ancak bu kimseler Müslüman olmayı kabullenmeyince tekrar Ermeni kilise otoritelerine teslim edilmiştir.⁷⁰ Yine İngiliz Konsül'ü Clifford Lloyd'un İstanbul'daki elçisine 31 Temmuz 1890 tarihli yazısında *The Daily News* gazetesinden Ermenilerin çektikleri acılara dair haberlerin doğru olmadığı ve bölgede ciddi hiçbir olayın yaşanmadığı belirtilmiştir.⁷¹

Ermeniler Marsilya gibi yaşadıkları Avrupa şehirlerinde Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunmaktaydılar. Marsilya'da Ermeniler haftada iki kez toplanmakta ve *Armenia* adlı bir gazete çıkarmaktaydılar. Bu gazetenin yazı işleri müdürü Felix Infantin ve redaktörü Portakalian idi. Bu gazete yanında İstanbul'da basılan Ermeni gazetelerinden *Hairenik* (Vatan), *Le Arevelk d'Orient*,

⁶⁸ Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians, 1880-1890*, cilt 2, s. 621-622.

⁶⁹ Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians, 1880-1890*, cilt 2, s. 674-675.

⁷⁰ Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians, 1880-1890*, cilt 2, s. 682-683.

⁷¹ Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians, 1880-1890*, cilt 2, s. 706.

Arza Kanık'da basılan *le Mehak* (Çifçi) ve *L'Echo de Caucas* adlı gazeteler okunmaktaydı.⁷² Bu Ermeniler, bir taraftan Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin ezildiği ve baskı altında olduğu söylentilerini yayarak Avrupa'da yardım ararken, diğer taraftan ülkeye gönderdikleri para, silah ve ayrılıkçılığı destekleyen yayınlarla Ermenilerin ayaklanmasını teşvik etmekteydiler.

Avrupa basınının Osmanlı ülkesindeki olayların gelişmesine gösterdiği ilgi ve alaka nedeniyle her kesim ve kişinin olaylarla ilgili görüş ve eleştirilerini görmek mümkündür. 1887'de Cenevre'de Avetis Nazarbek öncülüğünden kurulan, terörist saldırılara ve başkaldırlara öncülük etmiş olan ihtilalcı Hınçak örgütü ile ilgili basından birçok makale yayınlanmıştır. Aleyhte çıkan yazıları eleştiren örgütün lideri Nazarbek'in 18 Ekim 1895 tarihli *Standard* gazetesinde yayınlanan mektubunda, örgüte yönelik aynı gazetenin muhabiri tarafından kaleme alınan makaledeki "anarşist" suçlamalarını reddedilmiş, kendilerinin "şu andaki kanunsuz durum devam ettikçe Ermeni halkının saldırıya saldırı ile karşılık vermesini, mümkün olan her yerde karşı koymalarını" istediğini belirtmiştir. Anarşistlerin her türlü hükümete ve devlet otoritesine karşı olduklarını vurgulayarak, kendilerinin çıkardığı *Hınçak* gazetesinin sekiz yıllık yayın süresinde bu içerikli bir yazıya rastlamanın mümkün olmadığını iddia etmiştir.⁷³

Avrupa gazetelerinde ve diğer yayın organlarında dile getirdikleri bir takım "çözüm önerileri" ve azınlıklara yönelik reform istekleri zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda *The Speaker*'ın 30 Mart 1895 tarihli yazısında Ermeni meselesine yönelik çarenin iki şekilde mümkün olacağı; bunlardan ilkinin Büyük Devletlerce Osmanlı hükümeti üzerinde bir çeşit kontrol kurulması ve ikinci olarak da doğudaki beş vilayetin -Van, Erzurum, Bitlis, Harput ve Sivas- birleştirilerek Büyük Devletlerce uygun görülen bir valinin idaresine bırakılması tavsiye edilmiştir.⁷⁴ Buna benzer bir yapılanma Büyük Devletlerin, özellikle Rusya'nın, baskıları ile 1914'te daha kapsamlı olarak Osmanlı hükümetince kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Bu sefer beş vilayete ek olarak Diyarbakır ve Trabzon vilayetlerini de içine alan iki bölge ve iki yabancı komiser idaresinde bir yönetim tarzı kabul edilmiştir. Bu uygulama Büyük Savaş'ın patlak vermesiyle gerçekleşmemiştir.

Sultan II. Abdülhamit'in 1895 yılında azınlıklara yönelik reform yapılmasına dair yayınladığı fermanın Avrupa basını tarafından olumlu karşılandığını dile getiren Bürüksel'deki Osmanlı elçisi Karadatori Paşa, Belçika'da yayınlanan ve sosyalist gazeteler dışındaki tüm gazetelerin Sultan hakkında "büyük övgüler" dile getirdiğini belirtmiş, özellikle dikkatini çeken ve

⁷² *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, 1879-1918*, cilt 1, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002, belge no, 9, s. 23-24.

⁷³ Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans*, volume 3, s. 14-16.

⁷⁴ *The Speaker*, 30 Mart 1895.

L'Indépendance gazetesinden yayınlanan bir makaleyi ekte İstanbul'a göndermiştir. Makalede Ermenilere yönelik reformlar yapılması konusunda alınan kararların yerinde kararlar olduğu belirtilmiştir. Aynı konuda *Gaulois* gazetesinin 18 Ekim 1895 tarihli nüshasında yer alan bir makalede Sultan Abdülhamit'in reform kararı takdirle karşılanmış, kararın “yüksek bilgelğin doğurduğu bir hareket” olduğu vurgulanmıştır. Aynı makalede imparatorlukta çıkan olayların müsebbibi olarak Ermeni örgüt ve yayın organları gösterilmiş, Londra'daki Ermeni Komitesi'nin, *Hınçak* ve New York'ta yayınlanan *Haik* gazetelerinin ayaklanmaları kışkırttığı belirtilmiştir. Hınçak örgütü lideri ve *Hınçak* gazetesi editörü Nazarbek'in kendilerinin “anarşist” olmadığına dair iddialarına rağmen örgütün broşür ve afişlerinin “en ileri seviyede anarşist ilkeleri” içerdiği dile getirilmiştir. *L'Indépendance Belge* gazetesinin 19 Ekim 1895 tarihli nüshasında İngiliz basınının Ermenilere yönelik alınan kararlara tepkileri özetlenmiştir. Buna göre *The Times* gazetesinin “tüm gecikmişliğine rağmen” Sultanın aldığı reform kararını desteklediğini ve bu reformların Ermeniler dışındaki Hıristiyan ve Müslüman halka da yansıtılması gerektiğini, *The Daily News* gazetesinin Büyük Güçlerin Ermeni Meselesi ile ilgili adımlar attığını, *The Standard* gazetesinin Sultanın Ermeniler için Büyük Güçlerle işbirliği ettiğini ve İngiliz tutucu gazetelerinin de Sultanın tüm tebaasını “adalet ve eşitlik” içerisinde gördüğü sürece ülkesinin toprak bütünlüğünü koruyacağını vurguladığını dile getirmiştir.⁷⁵

Batılı gazetelerin Osmanlı iç ve dış ilişkileri ile ilgili, derinlikten, tarafsızlıktan ve ilmilikten yoksun, aşırı eleştirel ve önyargılı kaleme aldıkları haber, makale ve yorumlar, Avrupa'da kamuoyunun şekillenmesinde ciddi yanlışlıklar doğurmuştur. Osmanlı Devleti'nin İtilaf güçleri tarafından işgal altında bulunduğu bir dönemde dahi batı basını ve hatta Amerikan basını, Türkler hakkında apaçık önyargılar ve acımasız ifadeler kullanmaktan kaçınmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın Kafkaslar cephesini özetleyen ve savaş sonrası durumunu anlatan Scheltema, Rusların “sarı saçlı savaşçıların” üç asırlık mücadeleleri sonrası ele geçirdiği Kafkasların, asırlardır Cenovalı tüccarların “kuru ve tuzlu ürünlerini...Çerkez ve Gürcü bakireler” ile değiştirdiğini ve bunları “konuşulmaz” Türklere sattığını yazmıştır.⁷⁶ Batı basınının yanlışlıklarını ve önyargılarını eleştiren Ramsay Avrupa gazetelerinin ve yayın organlarının “bilgisizce ve ağır kritikleri sonucu” birçok dış devletin iç işlerinde onulmaz yaralar açıldığını dile getirmiştir.⁷⁷

Batı basınının hükümetlerin yürüttüğü diplomasi üzerine önemli etkilerinden bahseden bir yazıda Osmanlı ile batılı devletlerin anlaşmalarında

⁷⁵ Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans*, volume 3, s. 18-23.

⁷⁶ J. F. Scheltema, “The Caucasus and the World War,” *Current History*, 12: 1 (April 1920), s. 99-104.

⁷⁷ Ebru Boyar, *Ottomans Turks and The Balkans: Empire Lost Relations Altered*, New York, I. B. Tauris & Company, Limited, 2007, s. 88.

diplomatların başarılarına rağmen basının çoğunlukla bu başarıyı küçük gösteren yazılara yer verdiğini belirtmektedir. İngiltere’de basın diplomatik kazanımlar hakkında mutlaka eleştirel bir yer bulurken, Almanya’da hükümet yanlısı bir tutum izlediğini belirten yazar, Berlin’de basılan “özgür tutucu” yayın organı *The Post*’un Fransızların Bağdat-Hama demiryolunu yapma fikrine ağır eleştirilerle cevap verdiğini kaydetmiştir. Osmanlı Devleti’nde batıların inşa ettikleri demiryolları ile ilgili basının yaklaşımlarını dile getiren yazar, Bağdat demiryolu ile ilgili halkın çok şey duyduğunu, ancak çok az şey bildiğini belirtmiştir.⁷⁸

Osmanlı Devleti’nin Avrupa Basınına Gösterdiği Duyarlılık

Osmanlı Devletini “Doğu Sorunu” ve “Avrupa’nın Hasta Adamı” gözlüğü ile görmeye alışkın Batı basını Osmanlı ile ilgili konularda çoğu zaman olumsuzlukları ön plana çıkarmış, bardağın boş tarafına bakmayı yeğlemiştir. İsbetli yorum ve haberler de eksik olmamıştır. Genellikle Avrupa basın ve efkârının önemini benimseyen Osmanlılar batı basını ile ilgili duyarlı bir tutum sergilemiştir. Osmanlı azınlıkları içerisinde ayrılıkçı kesimler batı basını ile beslenmiştir. Örneğin aşırı Türk aleyhtarlığı gösteren İngiliz devlet adamı Gladstone’un gazetelerde çıkan yazıları ayrılıkçı Ermeniler tarafından “dinî metinler” gibi takip edilmiş ve kendi aralarında gizlice okunmuştur.⁷⁹ Avrupa basını çoğu zaman Osmanlı aleyhtarlığını körüklemiştir. Osmanlı aleyhtarlığı batının tepki gösterdiği bazı iç ve dış olaylar sırasında zirve yapmıştır. Balkan ayaklanmaları, Ermeni olayları ve azınlık başkaldırılarında batı basını Osmanlıyı topa tutmuştur. Örneğin 1875’te başlayan Balkan bunalımı sırasında böyle olmuş, batı, özellikle Avusturya ve Rusya neşriyatı, Osmanlı aleyhtarlığını tahrik ve teşvik etmiştir.⁸⁰

Osmanlı için batıda en büyük tehlikelerden birisi yanlış anlaşılmaktı. Yanlış anlaşılmak ise batının tarihi ve Hıristiyanlıktan doğan hislerinden kaynaklandığı gibi Türkleri yakinen ve etraflıca tanımama gerçeğinden geliyordu. Urquhart’ın iddiası olan ve on birinci asırda “despotik” baskılar ve “fanatik” düşünceler ile “nefret etmek ve savaşmak” için gelen haçlıların yerini zamanla araştıran ve gerçekleri öğrenen bir ruh hali almış, “fanatik önyargılar zayıflamıştı.”⁸¹ Fakat Avrupalıların Doğu hakkındaki yanlı tutumu devam etmekteydi. Diğer taraftan Osmanlı yönetimi altındaki gayrimüslimlerin durumu ve tutumu da batıdaki yanlı yaklaşımları derinleştiriyordu.

Batı gazetelerinde ön yargılı, olumsuz ve abartılı yayınlar yanında az da olsa gerçekçi ve Osmanlı tezlerini savunan yazılara da rastlanmaktaydı. Bunda

⁷⁸ Francis Aldridge, A Bungle in ‘Entente’ Diplomacy,” *Fortnightly Review*, 96: 572 (August 1914), s. 275-287.

⁷⁹ Bayram Kodaman (hazırlayan), *Turks-Armenians and Europe*, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2003, s. 154.

⁸⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, TTK, 1989, cilt viii, s. 14.

⁸¹ Ross, *Opinions of the European Press on the Eastern Question*, s. 25.

dönemin siyasî koşulları etkili olmaktadır. Osmanlı ile iyi ilişkiler içerisinde olan ülke gazeteleri genellikle daha tutarlı bir yazı çizgisi izlemekteydi. Türklere yönelik batı bakış açısı siyasî, askerî ve ekonomik çıkarları ile örtüşmekteydi. Batılılar çıkarları Türkler yanında olduğunda genellikle Türkler hakkında olumlu ve pozitif bir yaklaşım sergilemişlerdir.⁸² Osmanlıyı araştıran, araştırdıkça da Osmanlı gerçeklerini daha iyi gören Urquhart gibi batılı yazarlar Osmanlı hakkında önyargılardan sıyrılmış yazılar kaleme almışlardır.⁸³

Osmanlı hükümeti, Osmanlı gazeteleri ve aydınları Avrupa basınına yönelik bir takım beklenti, tavır ve tepki içerisinde olmuşlardır. Osmanlı Hükümeti 1864'te yayınladığı ilk matbuat nizamnamesinin dokuzuncu maddesinde Batıda Osmanlı politikası ve iç işleri ile ilgili yayınlarda “taarruz ve husumet” bulunduğu “gazete ve evrakı mürettebei sairenin memaliki şahane idhal ve neşri memnu” kılınmıştır. Gerek Osmanlıda ve gerekse de Batıda basılan Ecnebi gazeteleri denetlemek üzere Hariciye Nezareti bünyesinde Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü kurulmuştur. Dahası, dış ülkelere gönderilen matbuat ve kitaplar gümrük kapılarında ve postanelerde Maarif Nezareti tarafından tayin edilen, fakat Gümrük ve Posta Müdürlüğüne dâhil kimselerce tetkik olunmuştur.⁸⁴

Batı basını Osmanlı basını için kaynaklık etmekteydi. Türk basını da batıda etkili olmaya başlamıştı. *Basiret* gazetesinin Alman şansöyesi Bismarck tarafından takip edildiği ve ödüllendirildiği biliniyordu. Aynı gazete Rusya için daha olumsuz bir tavır takınmıştı. 93 Harbi sırasındaki savaş haberlerini günü gününe okuyucusuna ulaştırmıştı. Rus gazeteleri de bu dönemde aşırı Osmanlı aleyhtarı yazılara yer vermişlerdi. Rus basını Türklerin Avrupa'dan kovulması, Slav-Hıristiyanların Türk boyunduruğundan kurtarılması, İstanbul'un alınması ve Ayasofya'ya hac konması iddia ve kıskırtmalarını dile getiriyorlardı.⁸⁵

Rus *Golos* gazetesi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra kaleme aldığı 8 Mart 1878 tarihli uzun haberde iki noktaya dikkat çekmişti; Savaş sonrasında Osmanlı ile Rusya arasında beliren “dostane” gelişme ile Afganistan'da oluşan siyasî atmosfer. Osmanlı ile “dostane” ilişkinin vurgulanmasında büyük ihtimalle Rusya'nın savaş sonrasında 3 Mart 1878 Yeşilköy Barışı ile elde ettiği kazanımın korunması arzu ve isteğinin olduğu muhakkaktı. Böylece “Devlet-i Aliyye ile Rusya devletinin yekdiğerine gösterdikleri temâyulât-ı dostane”⁸⁶ devam eden siyasî, politik ve diplomatik konularda başkalarının karışmasına

⁸² Memet Yetişgin, “Ondokuzuncu Asırda Avrupalının Gözüyle Türk İmajı,” *Türk Diniyatı Araştırmaları*, s. 158 (Ekim 2005), 145–157.

⁸³ Ross, *Opinions of the European Press on the Eastern Question*, s. 27-29.

⁸⁴ Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1939, s. 692, 64. İskit'e göre dış ülkelere sokulan matbuat ve kitaplara uygulanan sansür ve denetim 1857'den sonra uygulanmaya başlanmıştır.

⁸⁵ Yerlikaya, *Basiret Gazetesi*, s. 91-95.

⁸⁶ BOA, Y. A. Hus., 1295, 11, 18, 159/87.

gerek olmadığı izlenimi vermekte, Avrupa Büyük devletlerinin gelişmelere karışmasının yersizliği vurgulanmaktaydı. Dahası İstanbul burçları üzerinde Rus bayrağının dalgalanmasını görmek isteyenlerin “efkâr-ı şedide-i intikâmiyerleri”nden bahsetmekte “milletlerde bu derece ileri gitmek âdet değildir” diye belirtmekteydi. “Osmanlıların bunca kıl-u kâle ve kendilerinin â’detâ hayvânât ve haşiye lakabıyla telkibine sebep olan zulm ve taaddileri gerçe kesir-ül kavi’ ise de umumî” olmadığını, “bunların hukuk-u fâtihânesini muhafaza için mâlik olduğu kuvvet ve satveti izhâr eylemiş bütün bir milletin vahşiliğine değil idarenin noksanat-ı intizâmına delâlet” ettiğini, Rusya ahalisi kendi ordusu ile tahlis eylediği teba’anın hâlini gördüğünü, “Bulgarların her ne kadar hukuk-ı müsâvattan mahrum iseler de refâh içinde yaşadıklarının” anlaşıldığını, Osmanlıların “öyle vahşi olmayıp bilakis her ne kadar mâhir değillerse de çalışkan adam olduklarını ispat” ettiklerini, Rus ordusunun anlattıkları ile Osmanlı esirlerinin gösterdiği durumun Ruslar arasında Osmanlı hakkında “kesb-i vukûf ve ma’lumât-ı kâmile etmelerine” yol açtığını yazmıştır. Slavların maruz kaldıkları kötü durumların giderildiğini, Osmanlı askerlerinin “bir hasm-ı bahâdır” olduğunun anlaşıldığını, Rusya’ya dönen askerlerin “Türklerin vahşiliklerinden ziyâde memleketlerinin servet ve ma’muriyetinden bahs” ettiklerini, savaş ile Şark Meselesinin “hâl ve tasfiye” edildiğini, “dünkü” düşmanın pek yakında dost olacağını belirtmiştir.⁸⁷

Batılı gazeteciler, gazeteciliğin doğal bir dürtüsü ve etiği olarak, Osmanlı halkından zarar görenlerin sıkıntılarını dile getirmişlerdir. 93 Harbi sırasında Rus askerinin ve Bulgarların Müslümanlara karşı giriştiği katliamları belgeleyen yabancı haberciler, “Müslüman muhacirlere yapılan zulumleri” ve Müslüman köylülerin “gerek yollarda ve gerek yağma edilen köylerde katledildiklerini,” yaralı ve katledilenler arasında çocuk ve kadınların varlığını belgelemişlerdir.⁸⁸

Londra elçiliğinden gelen 2 Temmuz 1896 tarihli telgrafta *Daily Cronicle* ve *Daily News* gazetelerinin kötü ve zararlı haber sütunları ile dolu olduğu belirtilmekteydi. *Daily Cronicle* yazarı Mösyö Vanes’in “feci” bir yazısının yayınlandığı, Girit’teki “mezâlîm-i merviyesine dair” Mösyö Gladstone’un bir mektubunun bulunduğu belirtilmekte, Sırbistan ile Karadağ arasında “Hükümet-i Seniyye” aleyhinde bir anlaşma yapıldığı vurgulanmaktaydı. Girit’in bağımsızlığı ile ilgili *Akrapolis* gazetesi muharriri tarafından kaleme alınan ve adanın bağımsızlığından bahseden bir mektubun yer aldığı belirtilmekteydi. *The Times* gazetesi de Girit ile ilgili izlenen politika aleyhinde yazılara yer verdiği bildirilmekteydi. Devlet-i Aliyye aleyhinde yayınlar yapan İngiliz gazetelerinin 2 Temmuz 1896 nüshalarının memlekete sokulmasının yasak edilmesi ve bu hususta gerekenin yapılması istenmekteydi.⁸⁹

⁸⁷ BOA, Y. A. Hus., 1295, 11, 18, 159/87.

⁸⁸ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mir’at-ı Hakikat: Taribi Hakikatlerin Aynası*, hazırlayan İsmet Miroğlu, İstanbul, Berekat Yayınevi, 1983, s. 435.

⁸⁹ BOA, Y. A. Hus., 1314, 1, 24, 354/37.

Sultan II. Abdülhamit *The Times*, *Külnise*, *Zeitung*, *Tribune* ve *Standart* gazeteleri başta olmak üzere birçok Avrupa gazetesini sürekli takip etmiştir. Yabancı gazetelerinin Osmanlı ile ilgili yazılarına cevaplar yazıldığı gibi, bu gazetelerin İstanbul'daki temsilcileri sık sık saraya davet edilmiştir.⁹⁰ II. Abdülhamit kendisine ve ülkeye yönelik batı basınının zararlarını ortadan kaldırmak için Avrupa basınına satın alma yolunu denemiştir. Fakat bu yöntemin “kısmi başarısı yanında daha çok Avrupa başkentlerindeki şarlatanları zengin eden bir” sonucu olmuştur.⁹¹ II. Abdülhamit batıdan basılan kitap ve gazetelerin ülkeye girmesini sıkı kontrol altına almaya çalışmış, bunun için “resmi notalar vererek bir takım ecnebi matbuat aleyhine ‘men-i idhal’ kararları için alakadar devletlerden müsaadeler” almıştır. Sultan Abdülhamit dışarıdan giren yayınlara yasaklar uygulamıştır. Yasakladıkları arasında “efkârı tahdiş edecek mahiyette resimler bulunan neşriyat, intişarları memlekette sui tesir yapabilecek meşhur ve şayanı hörmet zevatın resimlerini havi eserler, kendi resmini ihtiva eden kitaplar, Viktor Hugo'nun, Voltaire'in, Jean Jacques Rousseau'nun, Racine'in, Corneille'in, Shakespeare'in ve Zola'nın bazı eserleri” bulunmaktaydı. “Larousse bile Hamidin resmini ihtiva eden yaprakları sökülerek girerdi. Bu suretle beynelmil şöhretli büyük ilmî ve edebî eserlerden Türk münevverlerinin istifadesine sed çekiliyordu. Gerek yabancı gazetelerden ve gerekse kitaplardan idhalleri memnu olanların sayısının haddü hesabı” yoktu.⁹² Molière'nin *L'Avare* (miser, pinti, haris, cimri) adlı oyununun ülkeye girmesine izin verilmemişti zira II. Abdülhamit'in çocukken kardeşleri tarafından kendisine aynı isim konmuştu. Batı'dan gelen kitaplar gümrük kapılarında uzun süre bekletilir ve inceden inceye sansürlendikten sonra girişine ya gecikmeli olarak izin verilir ya da verilmezdi. Osmanlı hükümeti veya İslâm'a yönelik olan kitaplara el konurdu. Yasaklar listesine dâhil olan kitaplar arasında coğrafyaya, drama ve şiire dair olan kitaplar da bulunmaktaydı. Lord Byron'un “Yunan yanlılığı” yüzünden kitaplarına müsaade edilmezdi. Dante'nin, Schiller'in, Shakespeare'in ve Verdi'nin oyun, drama ve operalarına yasaklar vardı zira bunlar dine, hükümdara ve yönetime yönelik olumsuz düşünceleri körükleyebilirdi.⁹³

19 Muharrem 1314 (30 Haziran 1896) tarihiyle Londra sefaretinden gelen telgrafta *The Times*, *The Daily News*, *Morning Post* ve *Standard* gazetelerinin aleyhte yazılarla dolu olduğu, *The Times* ile *Daily News* gazetelerinin ülkeye sokulmasının zaten yasak olduğu ve diğerlerinin de yasaklanması gerektiği belirtilmekteydi. *The Times* gazetesi Genç Türklerin aralarında “muhtemel bir fikir birliğinin”

⁹⁰ İlhan Yerlikaya, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Hayatında Basiret Gazetesi*, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1994, s. 130.

⁹¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İlteişim Yayınları, 2005, s. 198.

⁹² İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, s. 66.

⁹³ W. S. Monroe, *Turkey and the Turks: The Land, The People and the Institutions of the Ottoman Empire*, Boston, Page and Company, 1907, s. 180-181.

olduğunu, Yunan donanmasının bir Türk “gunbotunu” ele geçirdiğini, Girit Müslümanlarının eğer Hıristiyanlara “imtiyâzat bahş ve îtâ” olunacak olunursa adayı terk etmek isteğinde bulduklarını ve İstanbul’da ikamet eden Mösyö Biranzo’nun evine saldırıda bulunulduğunu yazmaktaydı. *Daily News* gazetesi ülkenin genel durumuna dair kötü haberleri içeren mektupları yayınlamakta, *Morning Post* gazetesi ise memleketin “memuriyet-i dâhili” hakkında düşmanca kaleme alınmış bir mektubu basmaktaydı. Osmanlı Hükümeti İngiliz gazetelerinin haberlerinin doğru olmadığını, bu nedenle “hemen red ve tekzip” edildiğini, zararlı haber içeren gazetelerin ülkeye girmesinin yasaklandığını açıklamıştır.⁹⁴

20 Safer 1325 (4 Nisan 1907) tarihli yazıda Londra’da “İttihad-ı İslâm ve Hilafet” ve “Basra Körfezi’nde İngiliz Menfaatleri” konulu konferans verildiği, konuşmacıların *The Times* gazetesi yazarı Mösyö Valentine ile İngiliz dışişlerinden görevli Mösyö Archibald olduğu, konferansa parlamenter ve siyaset adamı birçok kimsenin katıldığı belirtilmekteydi. Konuşmacıların “Bağdat Şehr-i Zor” hattının İngiliz menfaatlerine ters olduğunu, Arap kabilelerinin ekserisinin İmam Mahmut Yahya adında birisini halife tanıdığını ve bu zatın Mekke’yi zapt ile “emanet-i şerife”nin muhafazasını emreylediği, ileride bir Arap devleti kurulması çabalarının olduğu gibi şeylerden bahsettikleri belirtilmekte ve *National Review*’ün 1906 tarih ve 286 numaralı sayısında neşrolunan makalenin tercümesinin gönderildiği belirtilmekteydi.⁹⁵

3 Eylül 1312 (15 Eylül 1896) tarihli yazıda “bazı ecnebi evrâk-ı hâvadisinin Hükümet-i Seniyye aleyhinde ne gibi neşriyâta bulunulduğuna dair Londra, Paris, Viyana ve Roma sefâret-i seniyelerinden alınan telgrafların” gönderildiği ve icap eden adımların atıldığı belirtilmekteydi. Londra elçiliğinden alınan telgrafta 12 Eylül 1896 tarihli İngiliz gazetelerinin tamamının Osmanlı Devleti hakkında “nihayet derecede hasmane lisan” kullanmakta olduğu, *Daily Mail* gazetesinin “Anadolu’da Ermeniler hakkında işkence icrâsına devam olunduğunu iddia” ettiği ve “bunu uzun uzadı târif eylemekte” olduğu belirtilmekte, *The Times* ve *Standard* gazeteleri “müstesnâ” olmak üzere tüm gazetelerin Sultan hakkında “gayet mel’anetkârâne edâ-i lişân” ettikleri ifade edilmekteydi. Mösyö Gladston’un “mel’anet” bir üçüncü mektubunun yayımlandığını, Lord Salisbury’nin Osmanlı Devleti’ndeki kötü gidişe yalnız başına müdahale edeceğini ve İngiltere’nin her tarafında “Devlet-i Aliyye” aleyhinde mitingler düzenlendiğini belirtmekteydi. *St. James* gazetesi İngiltere’de şikâyete konu olan şeylerden şüphe ile bahsederken, *Speaker* ve diğer gazetelerin çok olumsuz yazılar yayınladığı belirtilmekteydi. Babîâli’nin bu tür yazılara karşı “hemen red ve tekzip” etmesi tavsiye edilmekteydi.⁹⁶

⁹⁴ BOA. Y. H. Hus. 1314. 1. 19. 354/10.

⁹⁵ BOA. Y. MTV. 1325. 2. 297/4.

⁹⁶ BOA. Y. A. Hus. 1314. 4. 7. 359/30.

Batı basınında kendileri hakkında çıkan asılsız, abartılı ve karalama yazılarına Osmanlı devlet adamlarının tekzipler gönderdiği görülmüştür. Plevne kuşatması ve savaşları sırasında Rus *Golos* gazetesinde Gazi Osman Paşa'nın 50 Rus esirini diri toprağa gömdüğü yazılmış, Osman Paşa da gazeteye gönderdiği tekzip niteliğindeki mektubunda bunu yalanlamıştır. Esirler hakkında böyle bir muameleye karşı gelecek ilk kişinin kendisi olduğunu vurgulamıştır.⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin Rusya'da yaşayan Müslüman Türkler ve onların durumları ile ilgilendiğini arşiv belgeleri arasında bulunan ve Rusya'daki Türkleri konu alan belgeler ortaya koymaktadır. 14 Muharrem 1301 (1885) tarihli belgede Rusya içerisinde yaşayan Müslümanlar hakkında *Novesti* gazetesinde yayınlanan "iki bent" yazının Petersburg elçiliği tarafından tercümeleriyle birlikte gönderildiği kaydedilmektedir. Yazıda "bir zamandan beri Rusya matbuatının neşriyatının" dikkate şayan olmadığı, bu tarihte *Novesti* gazetesinin Rusya Hükümeti ve Rusya'daki Müslümanlar hakkında yayınladığı iki bendin gönderildiği belirtilmektedir. Yazı *Novesti* gazetesinin 6 Eylül 1883 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Makalede "Rusya ahalisinden pek çoğunun hükümet tarafından umur-u zatiyelerine vukûbulan müdâhalede dolayı cidden hoşnutsuz" olduklarını kaydedilmekte, Rus hükümetinin yerli halkların "şerâit-i mezhebiyelerini" ve "âdat-ı hususiyelerini" yeterince anlayamadığı vurgulanmaktadır. Yerli toplumların şikâyetlerinin bu yanlış anlama yanında onları "Rus milleti hey'etine ifrağ etmek ve kendilerini cebren bir medeniyet-i âliyye alıştırma" için izlediği politika olduğunu dile getirilmekte, Rusya'nın doğuda medeniyeti yayma görevi ile yükümlü olduğu ve esasen iktidarı altında olan ahalinin "nail-i saadet ve bahtiyar" etmekle ve "esbab-ı huzur ve refahlarına çalışmakla" mümkün olduğu iddiasında bulunmaktadır. Bunu yapabilmek için toplumların ihtiyaçlarının ve mezheplerinin tarafsızca tetkik edilmesi önerilmektedir. Düşünce ve yaşantılarına dokunur şeylerden kaçınmak gerektiği ve halkların "haysiyet-i insaniyetkâranesine" saygı gösterilmesi istenmektedir. Rusya'nın tuttuğu yolun ve hareketin bu merkezde olmadığı ve yaptığı şeylerin yapılması gereken ile münasip bulunmadığı kaydedilmektedir.⁹⁸ Rus azınlıklarının "kısm-ı azamını" oluşturan Müslümanları "tarik-i medeniyete" çekmek için yapılanların "bir hüsn-ü niyetle" yapılmadığı belirtilmekte, izlenen politikalar nedeniyle Kırım, Kafkasya ve Baserabya Müslümanlarının haklarında gösterilen "mu'a'meley-i latifekâreneyi takdir edemiyerek" hicret ettiği, diğer Müslümanların ise "esir-i ma'îşete kanâat ile a'lem-i inzivaya çekildikleri" kaydedilmektedir. Yazıda Rusya ile "milel-i saire beyninde revabat-i muhabbet ve itihât-ı menâfi hususuna çalışacak yerde bunların Rus milletinden tecrit" edildiği, Rusya'daki Müslümanların "devletleri olan Rusya" meselelerine duyarsız kalmalarının nedeninin "esbab-ı İslamiyet'te değil," Rusya'nın yapması gerekeni yapmamasından meydana geldiği vurgulanmaktadır. Çünkü "dinen

⁹⁷ Yerlikaya, *Basiret Gazetesi*, s. 143-144.

⁹⁸ *BOA. Y. A. Hus.* 1301. 1. 14. 175/23.

muhabbet-i vataniye ve hükümdarlarına sadakatle me'luf ve mükellef olan ahali," politik olarak devletin işlevinden uzak tutulduğu, "Müslümanlar daima vatanlarının en sadık hâdimlerinden ma'dud olub Rusya'nın zir-i idaresine dâhil olduklarından beri istikâmet ve sadakatlerince asla şüpheye mahal vermediği" belirtilmektedir. Rus imparatorlarının maiyetlerindeki hassa askerlerini "ahalîyi İslâmiyeden intihab" ettikleri belirtilmekte, çünkü "bunlara cümleden ziyâde emniyet" olunduğu kaydedilmektedir. Müslümanların devletin genel çıkarlarına uygun davranışlar sergilemeleri için gereken şeylerin geliştirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Rusya'nın "Ruslaştırma" politikaları izlemesinin pek yanlış olduğunu belirten yazı, Müslümanlar için inşa edilen birtakım mekteplerin de hiçbir işe yaramadığını ve Müslümanlar tarafından da bunların hoş karşılanmadığını dile getirmektedir.⁹⁹ *Novesti* gazetesinin 10 Eylül 1883 tarihli yazısında da Rusya'daki azınlıkların Ruslar ile birlikte devletin faydasına çalışacak yerde izlenen yanlış politikalarla bunların dışlandığı ve inzivaya itildiği belirtilmektedir. Rusların yapması gerekenin Müslümanların hal ve tavırları ile dinî inanışlarının yeterince anlaşılacak doğru kararlar verilmesi olduğu vurgulanmaktadır.

Novel Bersilir gazetesinin 2 Mart 1882 tarihli nüshasında Balkanlar ile ilgili bilgi verilmekte, burada geçen asayiş olayları ve çetecilik açıklanmaktadır. Çetelerin dağlardan inerek "tüfenk" attıkları, Orhavaç ile Kataru arasında ve Karadağ'a takriben bir saat mesafede olan sahilde baş gösterdikleri belirtilmektedir. Eşkiyanın baskınlar yaptığı, gemilere ateş ettiği, zorda kalınca ecnebi toprağına kaçtığı belirtilmekte, eğer Karadağ hududunda bir geçiş tanınmasaydı askerler tarafından fena halde kısıtılacakları vurgulanmaktadır. Gazetenin haberinde Müslümanların silahlı olduğu ve çatışmalara iştirak ettiği belirtilmekte, Katoliklerin silahlandırılmasının gerekli olup olmadığı sorgulanmaktadır.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti'nin, özellikle II. Abdülhamit devrinde yabancı "muzır" neşriyate karşı aldığı tedbirler arasında elçiliklerin zararlı yayını satın alarak imha etmesi, Türkiye aleyhinde yayın yapanları para ile satın alınması, gazetelere abone olunarak veya koleksiyonları satın alınarak bu gazetelerin aleyhte propagandalarının önlenmesi, zararlı yayınların ülkeye girişinin men edilmesi gibi önlemler alınmıştır. "Hazine-i Hassaca Avrupa gazetelerine ve ecnebi hafiyelerine verilen tahsisat ayda 2.600 lira" olmuştur. Bu önlemlere rağmen yasaklı yayınlara ilgi artmış, gazete ve kitaplar yabancı postalar vasıtasıyla, bazen yaprak yaprak ülkeye sokulmuştur.¹⁰¹

⁹⁹ BOA. Y. A. Hus. 1301. 1. 14. 175/23.

¹⁰⁰ BOA. Y. A. Hus. 1299. 4. 24. 169/127.

¹⁰¹ İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, s. 67-68.

Sonuç

Gazetelerin toplumsal, siyasî, kültürel ve eğitimsel alanlarda fonksiyonları önemlidir. Modern zamanlarda devletin temel üç gücünden olan yasama, yargı ve yürütme yanında medya adeta “dördüncü” bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Yaptığı yayınlarla her üç gücü etkilemiştir. Bunu yaparken kamuoyu efkârını şekillendirmesi yetmiştir. Kamuoyunun yönelimleri ise sürekli demokratik kazanımlar sağlayan halkın iradesinin siyaset üzerindeki etkisine bağlı olarak siyasetler üzerinde giderek daha şekillendirici olmuştur.

Osmanlı Hükümeti son yıllarında gerek içeriden ve gerekse de dışarıdan basın tarafından sıkı bir takibe alınmış, aldığı kararlar, yaptığı icraatlar ve çalışmalar sürekli eleştirel bir bakışla gazete sayfalarına taşınmıştır. Bu dönemde II. Abdülhamit idaresinin aydınlarla ve gazetecilere yönelik baskıcı tutumu gazetelerin sayfalarının Osmanlı hükümeti aleyhinde yazılarla dolmasına yol açmıştır.

Avrupa basınının Osmanlı Devleti'ne yönelik yaklaşımı çoğunlukla olumsuz olmuştur. Bu olumsuzluk “oryantalist” bakış açısının kendi karakterinde var olan “öteki” yaklaşımından doğduğu gibi, tarihi ve güncel olayların etkisinde şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın isteklerine uygun, azınlık çıkarlarını pekiştiren konularda attığı adımlar batı basını tarafından çoğunlukla övgü ile karşılanmışsa da bunun zıddı durumlarda oldukça zararlı yayınlar yapılmıştır. Bir bakıma batı basını azınlıkların haklarını koruyan, Osmanlı hükümetinin her adımını eleştiren ve kendisini her konuda yetkili gören bir tarz sergilemiştir.

Avrupa'da azınlıklar adına yapılan yazılar çoğunlukla tek taraflı bir ruh haliyle kaleme alınmıştır ki burada genellikle Osmanlı Devleti baskıcı ve zalim gösterilirken, azınlıklar masum ve mezalime uğrayan kesim olarak karakterize edilmiştir. Hal böyle olunca da on dokuzuncu asır boyunca Osmanlılar ne kadar azınlıklar lehine yenilik yapmış olurlarsa olsunlar, genellikle “zalim” olmaktan kurtulamamışlardır. Avrupalıların ön yargılı yaklaşımları azınlıkları fazlaca şımarık davranmaya itmiştir ki bu da birçok ayaklanmanın çıkmasında rol oynamıştır.

Avrupa yazarlarının genellikle azınlıkları abartılı şekilde övmesi, onların nüfuslarını, ekonomik güçlerini ve yeteneklerini olduğundan fazla göstermesi azınlıkların kendilerine ve kendi güçlerine ait algılamalarını aşırılığa götürmelerine yol açmıştır. Gerçekçilikten uzak algılamalar ise onların içerisinde yaşadıkları toplumun bir parçası olarak doğal gelişim sürecine katılım yerine farklı bir gelişim sürecine girmelerine yol açmıştır. Böylece on dokuzuncu asra kadar Osmanlı toplumları arasında var olan “uyum” yerini farklılıkların ön plana çıktığı ayrımcılıklar almıştır. Bu durum Osmanlı tebaasının ırkı, dini, mezhepsel ve etnik çizgide ayrışımını çabuklaştırmıştır.

Osmanlı devlet adamları batı basınının zararlı etkisini iyi görmüşlerdir. Bu tür zararları en aza indirmek için yasaklamalara, teşviklere ve yalanlama yazılarına başvurmuşlardır. Ancak batılı gazetelerin çeşitliliği, siyasi desteklerinin büyüklüğü, dinî bağnazlığa eğilimi, farklı imkânları ve diğer destekleri nedeniyle susturulmaları mümkün olmamıştır.

Tüm olumlu ve olumsuz yazılarına rağmen batı basını ele aldığı tarihi olaylar hakkında çok yönlü yazılar yazmıştır. Bugün tarihçi için önemli olan bu yazıların varlığıdır. Bu bağlamda batı gazeteleri, özellikle *The Times*, *The Daily News*, *Le Matin*, *The New York Times*, gibi eski ve köklü olanları, birer arşiv karakteri kazanmışlardır. Bu gazetelerin sundukları bilgiler tarihçinin çalıştığı konuyu daha iyi ve derinden anlamasına katkıda bulunacak niteliktedir.

Kaynakça

- BOA, Y. A. *Hus.*, 1295, 11, 18, 159/87.
- BOA, Y. A. *Hus.*, 1314, 1, 24, 354/37.
- BOA. Y. A. *Hus.* 1299. 4. 24. 169/127.
- BOA. Y. A. *Hus.* 1301. 1. 14. 175/23.
- BOA. Y. A. *Hus.* 1314. 4. 7. 359/30.
- BOA. Y. H. *Hus.* 1314. 1. 19. 354/10.
- BOA. Y. *MTV.* 1325. 2. 297/4.
- “History of the French Revolution of 1830,” *London Journal*, 7: 163 (April 1848), s. 78.
- “L’Angleterre et Les Arméniens, 1839-1904,” *Turks-Armenians and Europe*, editör Bayram Kodaman, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2003, s. 154.
- “Papers Relating to Administrative and Financial Reforms in Turkey, *The Quarterly Review*, 3: 222 (April, 1862), 358, s. 355-400.
- “The Newspapers for April 1880,” *Quarterly Review*, 149, 298 (April 1889), s. 549-581.
- Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak’aniiv’is Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, cilt 6, 7, 8, İstanbul, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 1209-1210.
- Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, cilt 4, İstanbul Hikmet Neşriyat, 2000.
- Ahmet Saib, *Nereye Gidiyoruz?*, *Mazî Hal ve İstikbâl*, İstanbul, Gayret Kütüphanesi, 1327.
- ALDRIDGE, Francis, “A Bungle in ‘Entente’ Diplomacy,” *Fortnightly Review*, 96, 572 (August 1914), s. 275-287.
- Ali Reşat Bey, *On Sekizince ve On Dokuzuncu Asırlarda Tarîh-i Umumî ve Osmanî*, 3. Kitap, İstanbul, Mektebi-i Mülkiye Matbaası, 1336.
- AYDIN, Mithat, “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi,” *OTAM*, sayı 19, s. 112-114. (80-122).
- BARKER, Hana, *Press and The Public Sphere in Europe and America, 1760-1840*, Cambridge, Cambridge University Pres, 2002.
- BEET, Joseph Agar, “Armenia,” *Wesleyan-Methodist Magazine*, sayı 118 (February 1895), s. 110-114.
- BOLSOVER, G. H., “David Urquhart and the Eastern Question, 1833-1837: A Study in Publicity and Diplomacy,” *The Journal of Modern History*, viii/4 (December 1936), s. 444-467.

- BOYAR, Ebru, *Ottomans Türks and The Balkans: Empire Lost Relations Altered*, New York, I. B. Tauris & Company, Limited, 2007.
- CHANNİNG, Edward, "Bulgaria and Bulgarians," *Science*, volume 6, no. 140 (October 9, 1885), s. 303-306.
- FESCH, Paul, *Constantinople: Aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, New York, Leonox Hill, 1907, s.
- İSKİT, Server R., *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1939, s. 692.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, TTK, 1989, cilt viii.
- KODAMAN, Bayram (hazırlayan), *Türks-Armenians and Europe*, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2003.
- MACKENZİE, David, "Russian Views of the Eastern Crisis, 1875-1878," *East European Quarterly*, 13:1 (Spring 1979), 1-24.
- Mahmut Celeleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası*, hazırlayan İsmet Miroğlu, İstanbul, Berekat Yayınevi, 1983.
- MCLAUGHLİN, Allan, "The Storm Center in the Balkans," *The Popular Science Monthly*, volume LXIV (December 1903), s. 174-176.
- Mick Temple, *British Press*, Berkshire, GBR: Open University Press, 2008.
- MONROE, W. S., *Turkey and the Türks: The Land, The People and the Institutions of the Ottoman Empire*, Boston, Page and Company, 1907.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İleşim Yayınları, 2005.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, 1879-1918*, cilt 1, belge no, 13, s. 31-32.
- ÖZCAN, Azmi, "The Pres and Anglo-Ottoman Relations, 1876-1909," *Middle Eastern Studies*, 29/1 (January 1993), 112-113.
- ÖZTOPRAK, İzzet. *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Pall Mall Gazette*, 14 August 1879.
- Pall Mall Gazette*, 27 November 1968.
- RAMSAUR, Ernest E., *Jön Türkler ve 1908 İbtılâli*, çeviren Nuran Yavuz, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2007.
- ROSS, David., *Opinions of the European Press on the Eastern Question*, London, 1836.

- ROTH, Mitchel P., *Historical Dictionary of War Journalism*, New York: Greenwood Publishing Group, 1997.
- SAİD, Edward W., *Orientalism*, New York, Vintage Books, 1979.
- SCHELTEMA, J. F., "The Caucasus and the World War," *Current History*, 12: 1 (April 1920), s. 99-104.
- STORY, Sommerville (editör), *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, London, Constable and Copmany Ltd., 1920.
- SYMONDS, Arthur G., "The Balkan Committee," *Memoires of John Westlake*, London, Smith, Elder and Co., 1914, s. 111-112.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *British Documents on Ottoman Armenians, 1856-1880*, cilt 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *British Documents on Ottoman Armenians, 1880-1890*, cilt 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Documents Diplomatiques Ottomans: Affaires Armeniennes, 1895-1896*, volume 3, Ankara, TTK, 1999.
- The Pall Mall Gazette: An Evening Newspaper and Review*, 22 March 1878.
- The Speaker*, 10 Aralık 1894.
- The Speaker*, 12 Ocak 1895.
- The Speaker*, 30 Mart 1895.
- The Speaker*, 9 Şubat 1895.
- The Times*, 14 September 1879.
- The Times*, 2 October 1907.
- UBİCİNİ, M. A., *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire; the Reformed Institutions, Army, Navy*, translated by Lady Easthope, London, John Murray, 1856.
- UBİCİNİ, A., *La Turquie Actuelle*, Paris, Librairie de L. Hahette, 1855.
- YERLİKAYA, İlhan, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Hayatında Basiret Gazetesi*, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1994.
- YETİŞGİN, Memet, "Ondokuzuncu Asırda Avrupalının Gözüyle Türk İmajı," *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 158 (Ekim 2005), 145-157.
- YUST, K., *Kemalist Anadolu Basımı*, hazırlayan Orhan Koloğlu, Ankara: ÇGD Yayınları, 1995.
- YÜREGİR, Orhan Remzi, *Gazete ve Gazeteci: Gazete Okuyucusunun Kitabı*, Ankara: Mars Matbaası, 1969.

EKLER

12) خایه نفاثة لاء اللولجے تاخید لوند سفارته سیندنه وارد
 ۷۶۶ نومرولونفونفونک زخمید۔
 نظام الاموال
 محمد و علی
 علی

بجوه غدر لایته رجده خصما ساه قودلدنقده واجهد "ده بی مال" غدرس ناطو
 ایسرقصه انجی اجراه دوام اولدیفنی ارعا و بونی اوندنه اوزدی نفیفة بلمده در نایسه
 و شتاد "غدر لایته مستقا اولموزک غدرل متبوع مضموم و مضموم یاردهم اوزر خطار
 حوه لایته مدولر لایته غایبه معصطاره اوزک ساه بیور و موسیغندوستونک باره چی مضموم
 مضموم لایته دوج ایبیر مذکور غدرل دوزنه ایده برتبه یظنا کوبالور ایبیر
 مضموم لایته اهدان سف استکان لایته و برعلی بویه عندا لایته بالک لایته صورته مانتقاره
 حرکت ایتمه غایب نایسه اولدیفنی وانقره لایته هر طرفده دولتی عدلیه برصم مینقده
 سبانی استحصار بلمده بولدیفنی بیانه و قریبا لوند ستر مینک تحت یایسه اوله
 یینغ و سه صیه هال ده رض زان کوسمانه هفته یاردهم عین دونه دارین لایته
 انده دیکر یینغ عقد بیدر چی اخبار و نیانه بلمده و کدیغ که فریاده لایته
 بلمده در انقره طرفده ریانه اولنه تکالیفک طامد محمه اولدیفنی ستر ایتمه سه صیه
 غدرس مستقا اولدیفنی لایته دونه قسای غدر علی العموم برخواهان برطزافا ده بی حاویدر
 "سید" و "قوده" غدر لایته "نودره وید" سیانه مضموم ستر حالک بوس تاخید
 نسخوه غایبه برخواهان برصومته محرمه

(3)

خارجیه بقدرتہ ماہرینہ تاریخچہ لور ذرہ سفارتین سندہ وار اولانہ
۵۷۰ نوروکی متفاوٹہ تک زجرید۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

نظام الامور

ترجمہ اولیٰ
علا:

دہلیہ ذوقیہ " دہلیہ یوز " غتہ لاندہ غایت بدفراہ نہ بداندیدہ
ذوقیہ " غتہ " مسیہ " وانہ " کہ فاجعہ میں بہ نظر سے مناسبتہ کہہ
مردیہ سہ رات مسیہ " غتہ سونہ " طرندہ کہ الزادلہ فضا نہ بدکتویہ در
دکترتہ غتہ عیضہ وبتنا یلہ وضع بیضہ بہ مقارلہ نامہ خفہ عقد اولیٰ غتہ
غتہ ل نورو فزیب ایلم منکادہ مجارلہ ضد نیانہ ذوقیہ لیتہ اجناسیتد در کیدل
اسقلالی طابنہ ہاوس " کہ بدفراہ نہ بداندیدہ نوروکی متفاوٹہ لرضیہ طافردہ ذوقیہ
ہدیت غتہ سونہ " غتہ سہ مسیہ " غتہ سہ مسیہ " غتہ سہ مسیہ " غتہ سہ مسیہ
صفینہ یارکھہ راتہ بیداروتہ وایچہ بیداروتہ " غتہ سہ مسیہ " غتہ سہ مسیہ
بتیغنا " در بیداروتہ " غتہ سہ مسیہ " غتہ سہ مسیہ " غتہ سہ مسیہ
علیضہ بیانہ بداندیدہ " غتہ سہ مسیہ " غتہ سہ مسیہ " غتہ سہ مسیہ
وردرتہ بداندیدہ " غتہ سہ مسیہ " غتہ سہ مسیہ " غتہ سہ مسیہ

NOVEMBER 27, 1868.]

PALL MALL GAZETTE.

3

DISESTABLISHMENT OF THE GREEK CHURCH IN BULGARIA.

WHILE we are talking about the disestablishment of Churches in false positions, the Turks are hard at work doing it. To be sure, it is no Church of their own which they are disestablishing, which makes all the difference. Anyhow, the Turks do seem at length to have committed themselves to the decisive measure of authorising the Bulgarian people to secede from the Greek Church establishment, and to live henceforth under an independent ecclesiastical administration of their own. A decision to this effect has lately been formally communicated to the Greek Patriarchate by the Porte, and it may be presumed that the Bulgarians will be enabled to act upon it at once. They are to be for the future under the supreme jurisdiction of a Bulgarian Metropolitan residing at Constantinople. This dignitary, as well as all the bishops in the home provinces where the majority of the Christian population is of Bulgarian race, and elected by an Imperial writ—those dioceses where the majority is of Greek race and speech remaining under Greek bishops as before. For the spiritual confirmation of the Bulgarian prelates thus elected, as well as for purely dogmatic questions, however, the authority of the Ecumenical Greek Patriarch is still to remain paramount. That a lethargic and routine-loving Government like that of Turkey should commit itself to so sweeping and radical a measure, involving so much consideration of detail as this, must be taken only as the result of a serious and immediate apprehension that any further delay would be fatal. The Bulgarian people form the mass of the Christian population of European Turkey. If the Bulgarians were disaffected to Turkey, even in aspiration only, as Lord Stanley's recent language seems to assert by implication, the Turks would have had long ago to give up politics and retire into private life; to "retire into Asia," as the cant phrase formulates it. When the Christians of Turkey are spoken of in politics as a common body, the speaker is bound to ask himself whether what he says happens to be specifically true of the Bulgarians. Their attitude for years past has been one of unflinching persistence in the single demand for ecclesiastical independence, which in Turkey includes a considerable amount of civil independence. That is combined with a careful abstention from the slightest approach of dissipation towards the Turks, either in word or deed, from the conviction firmly and lucidly stated by one of our Bulgarian correspondents that a break up of Turkey would simply swamp their nationality in Russia, partly from a deficient political sense in the bulk of the race. No notice has been taken of them in Europe because a passive and as yet little more than rudimentary nationality like this, which will neither co-operate with the Porte for the active support of the empire, nor yet bind itself to a revolt against Turkey, is of no diplomatic or military service to any current hypothesis of the Eastern question—that is to say, to the complex of views and theories about Turkey as entertained in the various European Foreign Offices, irrespective of Turkey itself. Indeed, it tends to stultify that somewhat wearisome formula, for it asserts in practice that there is no "either well or ill meant, of self-seeking foreign Powers." It wants to grow, and to be let alone. The Bulgarians have resisted Pan-Slavonic propagandism with no less firmness than the steady continuous Papal aggression which has been at underground work among them for some ten years, since under French, now rather under Austrian, patronage. At the once under French, the last letter of our Bulgarian correspondent distinctly, though guardedly, pointed out that there was some distant looming risk of roused national feelings taking an unfriendly turn to Turkey, if the demands in question were so much longer deferred. As we cannot possibly suppose Lord Stanley to be ignorant of the Bulgarian question, it is presumable that his recent language, attributing a common political disaffection to all Christians in Turkey, does really indicate some such inchoate revulsion of feeling in the Bulgarians, which will in such case have been the immediate cause of the Turkish concession. Not but what it is possible that Lord Stanley may have been merely disembelling his special knowledge of a matter hardly known in England, and talking down to the hypothesis which many Liberals very far gone in doctrine assert to be an integral plank of their party platform—which, as the said plank is an exceedingly unsound plank, we are very sorry to hear, for the sake of the Liberal party, if it be true—the views, that is to say, that every Christian community in Turkey is as disaffected as the most disaffected community, that the Greeks are the most disaffected community, that all Greeks are politically at one, that the Greeks are both the natural and the actual leaders of Christians in Turkey, and that the Turkish Government is altogether reprobate, outcast, and damnable, besides being so odiously disgusting. In that case Lord Stanley's voice will merely have been the voice of one seeking to crow with the Liberals and to roost with the Tories; and as he has only been crowing at election time, perhaps no great harm is done here, whatever may be done there. Still, if it be the case that the Bulgarian people—that is, the mass of Christians in Turkey—are in the same quiescent frame of mind that they were last summer, we may take occasion to say that Lord Stanley's language is very singularly injudicious, for it will be eagerly turned to account by the Russians for the purpose of showing the Bulgarians that, so far from getting sympathy for their sensible and forbearing conduct, they are only getting a pitance of prospective sympathy as so many predestinated and hypothetical rebels with anarchical propensities—a statement which, besides being mischievous, is actually insulting to the Bulgarian patriots.

By taking this step the Turks cannot but have broken once for all with the Greeks. This a matter of most serious consequence. Yet they have had no choice in the dilemma presented to them. They had either to break with the Bulgarians, who represent numbers, or with the Greeks, who represent official routine; and they have elected to break with the latter.

By so doing they will have disordered all the familiar machinery by which they have hitherto been accustomed to see with no trouble of their own the natural aspirations of their Greek population prevented for the most part from ever consolidating into a domestic insurrection, or actively co-operating in a factious one. Ever since the Turks conquered the Rumanian Greeks—that is to say, the Byzantines—dispossessed of empire, have been exercising a shadowy sort of *imperium in imperio* within the Turkish empire over all other Christian races of the same faith. The honours and profits of this position, such as they are, have sufficed to keep them, as a body, apart from, or impair their sympathy with, the de-Romanized or Neo-Hellenic Greeks of the kingdom, who have discarded all natural traditions of the Byzantine empire, and who seek to consolidate the entire race under their own auspices on a true basis as a nationality, not as an orthodox empire. The word "Greek" thus denotes two very different political ideas, and faithless fallacy may, and usually does, lie hid under its use as a general term. Henceforward, if these Bulgarian reforms be carried out, it is hardly possible that the Greeks, in what we may call their Rumanian aspect, should any longer find much interest in serving the Turks against their brethren of the kingdom and against their own hearts. Nor, on the other hand, does there seem to be much immediate hope for the Porte from the Bulgarians. Much time and much skill and energy are needed to rouse that people to co-operative action, but the active help of a fully sympathetic Christian population within the next year or two, as distinguished from a merely passive abstinence from rebellion, is the most pressing need of Turkey. In this next year or two, we say, because the urgent motive of all these hitherto futile attempts by Russia covered to implant rebellion south of the Danube is not only hostility to Turkey, but strong disappointment and resentment at the Monastic attitude, if we may use the term, of a Slavonic race slowly forming itself into a nation over the whole trunk of the Eastern Peninsula, independently of Russia, and which Lord Stanley knew that he was wisely letting events dispose themselves for the tranquil enthusiasm of Turkey, but his wisdom is not above the temptation of hearing the sound of its own voice crying in pseudo-Liberal by-words.

CORRESPONDENCE. ARCHIEPISCOPAL LOGIC.

To the EDITOR OF THE PALL MALL GAZETTE.

SIR—Perhaps, even after your article of yesterday, the letter which the Archbishop of Armagh has addressed to Mr. Gladstone may deserve a word of comment. It is the expression of an alarm that, considering the position of the writer, will appear extremely natural. He looks forward to a time when many Irish Protestants will have no choice open to them but to abandon either their religion or their home. The overthrow of the Established Church in Ireland will, he believes, leave many of them "without a minister of their own communion to baptize their children, to instruct them, to visit them in sickness, or bury their dead." Under these circumstances many will "gradually yield to the attractive influence of Russia, around them," while others, with whom the ties of religion are stronger, will emigrate from Ireland to some more favoured land. If the Archbishop of Armagh correctly estimates the enthusiasm of the Church which he rules, this statement is not unlikely to prove true. Men who have no strong Protestant convictions will scarcely resist the silent persuasions of neighbourhood and common pursuits when the alternative presented to them is to conform to the Roman Catholic Church, or to remain deprived of religious worship altogether. But the Archbishop's fears involve a lower view of the zeal and devotion of the Irish Church than I should myself be disposed to take. It has been said again and again that the Established Church commands all the wealth and intelligence of the Irish people. If mere numbers are with the Roman Catholic Church, all that can make numbers formidable is with her Protestant rival. And yet, what the poor multitude do without a murmur or a boast seems to be altogether too much to expect of the rich few. "The voluntary system," says the Archbishop, "is incapable of adequately supplying with the means of grace" the scattered Protestants of Ireland. No wonder the Irish Establishment has failed as a missionary Church. If she cannot make the sacrifices necessary to regain her own members, she is not likely to do much in the way of conversion. The flame of proselytizing zeal is sure to languish when it is not fed by the charity that begins at home. If the Archbishop is right, moreover, what party may be in power. The Conservative candidates at this election have one and all committed themselves to large reforms in the Church Establishment, and if they should have an opportunity of redeeming their pledges they will naturally turn for suggestions to the report of the Royal Commission. But the principal reform they will find recommended there is the suppression of any benefice which has a Protestant population under forty in number, so that unless the Archbishop of Armagh is prepared to acquiesce in thirty-nine Protestants in any parish becoming Roman Catholics, the triumph of his friends will be as disastrous as the victory of his foes. The interest, however, of the Archbishop's letter does not lie in the implied reproach which it casts upon the Irish Church. What is really noticeable in it is the tone of thought which the use of such an argument evidences. Let it be granted that his expectation will be fulfilled; let it be granted, further, that to a great majority of Englishmen its fulfilment will give matter for regret. Surely we can make both admissions; and yet deny that our conduct ought to be governed in the smallest degree by any consideration of the kind. If we wish to see no diminution in our employ our money—and our influence in preventing such a result. But we have no business whatever to use for this purpose the money or the influence of people who are either indifferent or favourable to the change. Yet this is in effect what the Archbishop asks us to do. He lays down

[171]

involves transition from a state of "calm" to a dramatic "situation" (why not say from a position of stable to one of unstable equilibrium?). This gives 36. The converse (from "situation" to "calm") gives another 36. There remains the transition from one situation to another; this (in mathematical language, the number of permutations of 36 things 2 together) gives the product of 36 by 35. Total, 37 times 36, or 1,332, Q.E.D. This is the game arithmetical. Or you may try the game geometrical; defining (with M. Polti) a "dramatic situation" as the outcome of a struggle between efforts in two principal directions, and remembering (from your elementary books of mechanics) that equilibrium can only be restored by the introduction of a third force. This (if you like) connects our old friend the "triangle of forces" with those three great stages in the history of the Greek theatre, the introduction of the first actor by Thespis, the second by Æschylus, and the third by Sophocles. But while you have been engaged in these speculations by way of a joke, you will find that M. Polti has been propounding them with awful solemnity—and that should be for you only one joke the more. A more serious use for M. Polti's book would be to examine which of the type-situations are most commonly used in this or that epoch, which are neglected, and why. Or you might take any particular dramatist, and see how few are the notes, so to speak, he sounds out of the whole keyboard. There is Victor Hugo, for instance, whom M. Polti shows to have confined himself wholly to one situation, No. XIX., "Tier un des siens incomit"—and you may observe, in passing, that in the whole range of the Shakespearean theatre not once is this situation employed. This, then, is the sort of profit—profit of amusement or of information—to be got out of M. Polti's book. The odd thing is that this honest gentleman actually supposes himself to have produced a manual for playwrights, a sort of lucky-bag into which they have only to dip to fish out a new play. One might as reasonably expect to write prose like Newman's, from the mere knowledge that there are so many thousand words in the English dictionary, or to produce another "Moonlight" Sonata on the strength of the statement that there are so many hundred vibrations per minute in the musical note C—barp.

A. B. W.

ARMENIA AND BULGARIA.

CONSTANTINOPLE, December 21, 1894.

IT is not pleasant to think, just now at Christmas time, of the condition of our fellow-Christians in Turkey. In one sense it may be true that the Armenians are not suffering from religious persecution—that is, the Sultan claims to be acting on political and not religious grounds. But all the same the Armenians are imprisoned, plundered, and massacred simply because they are Christians, and the policy of Sultan Abd-ul-Hamid for years has been to curtail the rights of all Christians as far as possible. In Asia Minor he has found an excuse for his action in the efforts made by certain revolutionary committees to stir up the Armenians to assert their rights. As I have often said, I have no sympathy with these committees or their work. They have done nothing but evil. The Sultan was justified in putting down such a movement, and hanging the agents of these committees if he could catch them; but he has done much more than this. The presence of these few revolutionists in the country has been made the excuse for the imprisonment of many thousands of perfectly innocent men, the plunder of tens of thousands, the ruin of business, the refusal of ordinary justice, the constant harrying of the whole Armenian population.

It must be remembered, too, that the oppression of Armenians—especially in Armenia—existed long

years before the formation of these committees, and that it was this, taken together with the failure of Europe to regard their sufferings, which led to their organisation. Had there been any reasonable hope of a successful uprising of the Armenians, the formation of such committees would have been fully justified. It must be acknowledged that the Armenians are not suffering because they are rebels, but simply because they are Christians, and it is the policy of the Sultan to destroy the power of the Christians in his empire. When he came to the throne he had no more peace-loving and loyal subjects than the Armenians. It is not pleasant to think, at Christmas time, that it was for this that England sent her fleet to Constantinople and forced Russia into the Congress of Berlin. It seems that it might have been better if Sir Henry Layard had never gone down on his knees to beg the Sultan not to run away to Broussa when the Russians reached San Stefano.

England is certainly responsible in some degree for the present state of things in Turkey, and this is, no doubt, the reason why the feeling there is so strong. It is curious that here, and even in Vienna, there is an impression that this sudden outburst of sympathy for the Armenians is not genuine or honest, but that it has been gotten up artificially to cover some deep design for the aggrandisement of England. The people of England are in earnest—there is no doubt about that—and more unanimous in their condemnation of Turkey than they were at the time of the Bulgarian massacres. But it is not as easy as it was then to see what can be done. Then the Great Powers were united. Now they are divided into hostile camps, and England stands alone. The thing most to be desired would be a joint intervention of all the Powers. Next to that an understanding between England and Russia for common action with the tacit approval of the other Powers. If neither of these things be possible, England has a perfect right to act alone and bring such pressure as she thinks best upon the Sultan. If she made definite and reasonable demands for the security of Armenia, she would have the sympathy, if not the active co-operation, of the other Powers. As to the means of bringing the Sultan to terms, there are many vulnerable points in Turkey. A word from England would bring about a revolution in Crete, in Macedonia, or in Arabia; and it would not be difficult to make one in Constantinople—less difficult than it was in the time of Abd-ul-Aziz.

United action, however, is far more to be desired, even if it be less radical than it ought to be. There is some reason to believe that England and Russia may act together. They have so acted in regard to the Sassoun investigation, and France has acted with them. Whatever England may do, however—whether she acts alone or with Russia—she must face the possibility of the ultimate occupation of Armenia by Russian troops. She cannot act at the same time with Turkey and against Turkey, and except in active alliance with Turkey she cannot possibly keep Russia out of Armenia, if that Power wishes to go there. I hope she does not, for I should be glad to see a free chance given to the Armenians to make what they can of themselves. But if she does, there is no help for it—for public opinion in England will not tolerate any alliance with Turkey which involves the extermination of the Armenians. This being the case, there is no reason why England and Russia should not come to terms on this question and act together.

Thus far the arrangements for the Sassoun investigation are not at all satisfactory. It is not the Consuls at Erzerum who are to go with the Turkish Commission, but their dragonams, and they are not to take an active part in the investigation. There is little hope of getting at the truth in this way. And the Sultan now objects to the sending of Mr. Jewett, the American Consul, to make an independent investigation. Curiously enough, President Cleveland insists upon sending him, so there is

The Speaker, 10 Aralık 1894.